



Naar een versterking van de veerkracht van de boekenwereld na COVID-19

Helleke van den Braber
Geert Buelens
Laurens Ham
Camilla Pargino
Tessa van de Warenburg

mei 2021



Universiteit Utrecht

Geesteswetenschappen

Dit onderzoek werd uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit Utrecht en ondersteund door een beurs van ZonMw binnen het programma COVID-19 – Wetenschap voor de Praktijk (projectnummer 10430042010024).



Universiteit Utrecht



De volgende organisaties waren partner in dit project:

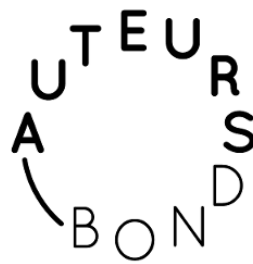
Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature



de
Schrijvers
centrale



Stichting Collectieve
Propaganda van het
Nederlandse Boek



Boekmanstichting
Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid



Inhoudsopgave

Managementsamenvatting

- 1 Inleiding**
- 2 De impact van de coronacrisis op de boekensector tot januari 2021**
 - 2.1 Omzet boekenmarkt
 - 2.2 Productie en uitstel
 - 2.3 Evenementen en bibliotheken
 - 2.4 Steunmaatregelen voor de boekensector
 - 2.5 Kortom
- 3 Waarden binnen de boekenwereld**
 - 3.1 Waarden en werkwijze
 - 3.2 Resultaten
 - 3.2.1 *De breedst en minst gedeelde waarden*
 - 3.2.2 *De breedst gedeelde waardenregimes*
 - 3.2.3 *Minder gedeelde waardenregimes*
 - 3.2.4 *Gesubsidieerde en ongesubsidieerde partijen*
 - 3.2.5 *Kortom*
- 4 Kwetsbaarheden en kansen in crisistijd**
 - 4.1 Digitalisering
 - 4.2 Productie en distributie
 - 4.2.1 *Productieritme en oplages: potentiële kwetsbaarheden?*
 - 4.2.2 *Van fysiek naar digitaal: een ongelijk speelveld*
 - 4.2.3 *Mogelijke kansen*
 - 4.2.4 *Verschuivingen in de boekhandelswereld door de coronacrisis*
 - 4.3 Financiering en financiële kwetsbaarheid
 - 4.3.1 *Kwetsbaarheden: een poreuze financiële basis*
 - 4.3.2 *Kansen: een goed georganiseerde sector*
- 5 Besluit**

Bibliografie

Bijlage 1: Uitgebreide legenda figuur 1

Bijlage 2: Geïnterviewde partners en toelichting instellingen

Bijlage 3: Theoretische en methodologische verantwoording

Bijlage 4: Interviewvragen

Bijlage 5: Mentimetervragen

Bijlage 6: Collectieve regelingen en afspraken in de letterensector

Managementsamenvatting

Dit rapport doet verslag van een onderzoek naar de vraag hoe de veerkracht van de boekensector tijdens en na de coronacrisis zou kunnen worden versterkt. Het onderzoek toont de impact van de crisis op de Nederlandse boekensector van maart 2020 tot en met december 2020, de eerste intense coronaperiode. Bureauonderzoek en interviews vormen de basis voor een reeks aanbevelingen die de veerkracht van de boekenwereld zouden kunnen versterken.

- In het eerste deel van het rapport wordt door middel van een bureauonderzoek naar rapporten en mediaberichten een overzicht gegeven van de belangrijkste economische en bedrijfsmatige consequenties van de coronacrisis vanaf maart 2020 tot en met december 2020, en van de steunmaatregelen om de schade te beperken.
- Het tweede deel analyseert, door middel van interviews, de waarden waarmee de belangrijkste spelers in de Nederlandse boekensector hun handelingen legitimeren. Daarmee onderzoeken we of er in de boekensector vanuit een gedeeld waardenkader gewerkt wordt of niet. Sectoren waarin dat het geval is, zijn immers meer geneigd tot samenwerking en bijgevolg veerkrachtiger, zo suggereert onderzoek.
- In het derde deel worden de kansen en kwetsbaarheden van de boekensector doorgelicht op drie terreinen: op het vlak van digitalisering; productie & distributie; en financiering & financiële kwetsbaarheid. Daarbij worden inspirerende initiatieven uit binnen- en buitenland bekeken en afgewogen, resulterend in zeven aanbevelingen.

Belangrijkste resultaten

In 2020 bleef een economische ramp uit, maar de klappen volgen waarschijnlijk in 2021.

Hoewel bij het begin van de eerste lockdown in maart 2020 meteen noodsignalen werden uitgezonden (vooral boekhandels zouden massaal omvallen), zijn acute rampen uitgebleven. Meer nog: de cijfers laten voor het boekjaar 2020 zelfs een kleine stijging van de verkoop zien. Die cijfers verhullen echter dat de winst enkel e-commerce betrof en dat de verkoop sinds het ingaan van de tweede lockdown en het sluiten van de boekhandels in december is ingestort. In 2021 worden diverse geplande titels uitgesteld en ook de voor de sector cruciale Boekenweek is doorgeschoven naar de zomer. Wanneer de effecten van de steunpakketten van de overheid uitgewerkt zijn, worden in de gehele retailsector veel faillissementen verwacht. Kortom: de echte klappen moeten nog vallen.

De coronacrisis legt structurele zwakheden bloot in het Nederlandse boekbestel en versnelt ontwikkelingen die al gaande waren.

De Nederlandse boekensector liet vanaf 2015 na jaren van daling weliswaar een voorzichtig stijgende lijn zien, maar nog altijd hebben de meeste spelers een precaire positie en zijn de ongelijkheden groot. Deze gevaren zijn tijdens de coronacrisis verergerd. De meest precaire spelers, zo is in coronatijd gebleken, zijn de auteurs en de fysieke boekhandels.

- Het overgrote deel van de auteurs heeft weinig (en steeds minder) inkomsten uit royalty's, omdat de gemiddelde oplage van boeken in Nederland al jaren terugloopt – een probleem dat ook de uitgeverijen raakt. Deze ontwikkeling lijkt in coronatijd te zijn versterkt, onder meer door een verzwakking van de positie van fysieke boekhandels waarin juist minder populaire titels worden aangeraden en gekocht. Voor auteurs, vaak zzp'ers die mede afhankelijk zijn van optredens, is daarnaast de lockdown zwaar geweest. Digitale varianten van schoolbezoeken en festivals boden slechts enig soelaas; steunmaatregelen lenigden bij een deel van de auteurs in beperkte mate de nood.
- Fysieke boekhandels konden door de lockdown maar in beperkte mate functioneren en zagen een sterk groeiend deel van de omzet naar digitale verkoopkanalen gaan. Het grootste deel van de online omzet is naar online boekverkopers gegaan, niet naar de webshops van fysieke boekhandels. Dat lijkt als negatief effect te hebben dat de diversiteit van het aanbod terugloopt en de 'bestsellerisering' aan terrein wint: juist minder bekende literair-culturele titels doen het goed in fysieke boekhandels. Voor individuele boekhandels is het daarnaast uitdagend om goed en snel de omschakeling naar een digitaal bestaan te maken; bovendien missen zij extra inkomsten door het wegvallen van auteursbezoeken, -lezingen en -signeersessies.

De coronacrisis heeft ook positieve effecten gehad, waaronder versnelde (digitale) innovaties.

De groei van online of 'hybride' evenementen explodeerde, ook in de boekensector. Sommige boekhandels hebben tijdens de crisis hun digitale verkoop en distributie geprofessionaliseerd, hoewel andere boekhandels juist nog een digitale verbeterings- en efficiëntieslag te maken hebben. Ook de e-booksector heeft zich snel ontwikkeld: zo groeide het aantal digitale bibliotheekuitleningen sterk. Deze innovaties zijn ook interessant voor de toekomst. Gedeeltelijk digitale festivaloptredens zouden bijvoorbeeld op een duurzame manier meer internationale auteurs toegankelijk kunnen maken voor een breed publiek.

De sterke organisatiegraad van de Nederlandse boekensector en het gedeelde waardenpatroon van de belangrijkste spelers bieden kansen voor herstel.

De kansen voor de sector liggen onder meer in zijn sterke organisatiegraad: er is veel kennis over de markt, er zijn veel collectieve regelingen die onder meer auteurs en boekhandels beschermen (waaronder de Wet op de vaste boekenprijs en het modelcontract voor boekpublicaties) en er is een stevige subsidiestructuur. Daar komt bij dat 'samenwerking' een van de breedst gedeelde waarden van de Nederlandse boekensector is, wat aangeeft dat er bij de belangrijkste spelers een grote wil is om problemen collectief op te lossen. Daarnaast herkennen de partijen in de sector zich sterk in de doelstelling om literatuur toegankelijk te maken: er is een grote en positieve gerichtheid op het publiek en op de culturele functie die boeken voor dat publiek zouden kunnen spelen. Vooral leesbevordering bij kinderen en jongeren wordt in de sector als een urgent gezamenlijk doel beschouwd.

Aanbevelingen

Het onderzoek resulteert in zeven aanbevelingen voor de boekensector als geheel.

- Investeer in de toegankelijkheid van boeken voor jongeren (ook in crisistijd) en in leesbevordering om de groeiende ongelijkheden in leesvaardigheid tegen te gaan.
- Betrek lezers(gemeenschappen) sterker en stimuleer hun gevoel van gedeeld 'eigenaarschap'.
- Onderzoek of productiesubsidies in de toekomst anders of breder zouden kunnen worden ingezet.
- Maak structurele ondersteuning van de culturele functie van de boekhandel met subsidies mogelijk, waardoor boekhandels auteursoptredens eerlijk kunnen honoreren.
- Onderzoek hoe boekhandels op een brede schaal van online verkoop zouden kunnen profiteren, en hoe ook fysieke boekhandels de overstap naar digitale verkoop (beter) kunnen maken.
- Zorg ook na de coronacrisis dat festivals hun auteurs en andere medewerkers fair kunnen blijven vergoeden, zoals tijdens de coronacrisis ook is gebeurd.
- Verken de mogelijkheden om ook na de coronacrisis digitale festivalonderdelen aan te bieden, bijvoorbeeld als goedkopere manier om internationale en/of minder mobiele schrijvers te presenteren.

1. Inleiding

De boekenwereld is wellicht voor weinig mensen het eerste waaraan ze denken wanneer hun wordt gevraagd de grootste slachtoffers van de coronacrisis te noemen. Verplicht thuiszitten – dat is toch het ideale moment om boeken te lezen? Toch heeft COVID-19 ook voor deze sector ingrijpende gevolgen. En zoals voor wel meer sectoren geldt: de crisis legt de sterke en zwakke punten van de boekenbranche genadeloos bloot. Terwijl de sector – door dalende oplages, afnemende leesvaardigheid bij jongeren en de gevolgen van de crisis na 2008 – al niet in blakende gezondheid aan de crisisperiode begon, is de situatie vandaag alleen maar precairder geworden.

Dit rapport analyseert de gevolgen van de coronacrisis voor de Nederlandse boekensector. Die gevolgen zijn niet alleen negatief; er wordt volop geëxperimenteerd en sommige van deze innovaties zullen vast blijvend blijken. Toch is de situatie zorgelijk en dat is ze vandaag nog veel meer dan bij het uitbreken van de crisis. Boekhandels zijn bij het afronden van dit rapport al zo'n drie maanden (gedeeltelijk) dicht en samenkomsten zijn al maanden verboden. De doembeelden waarvoor in maart 2020 werd gevreesd – faillissementen, groot inkomstenverlies voor vrijwel alle betrokkenen – zijn nu echt dichtbij. De conclusies van ons onderzoek, dat noodgedwongen liep tot eind 2020, hebben dan ook het karakter van een momentopname.¹

Onze ambitie gaat echter verder dan het schetsen van de directe impact van de crisis. We gebruiken de crisis als aanleiding om een bredere blik te werpen op de sector. Onderlinge verhoudingen, kansen en kwetsbaarheden worden in dit onderzoek zichtbaar gemaakt. De inzichten daarin vormen de basis voor een divers scala aan aanbevelingen, aan de hand van de vraag: *hoe zou de veerkracht van de boekensector tijdens en na de coronacrisis kunnen worden versterkt?*

Opbouw

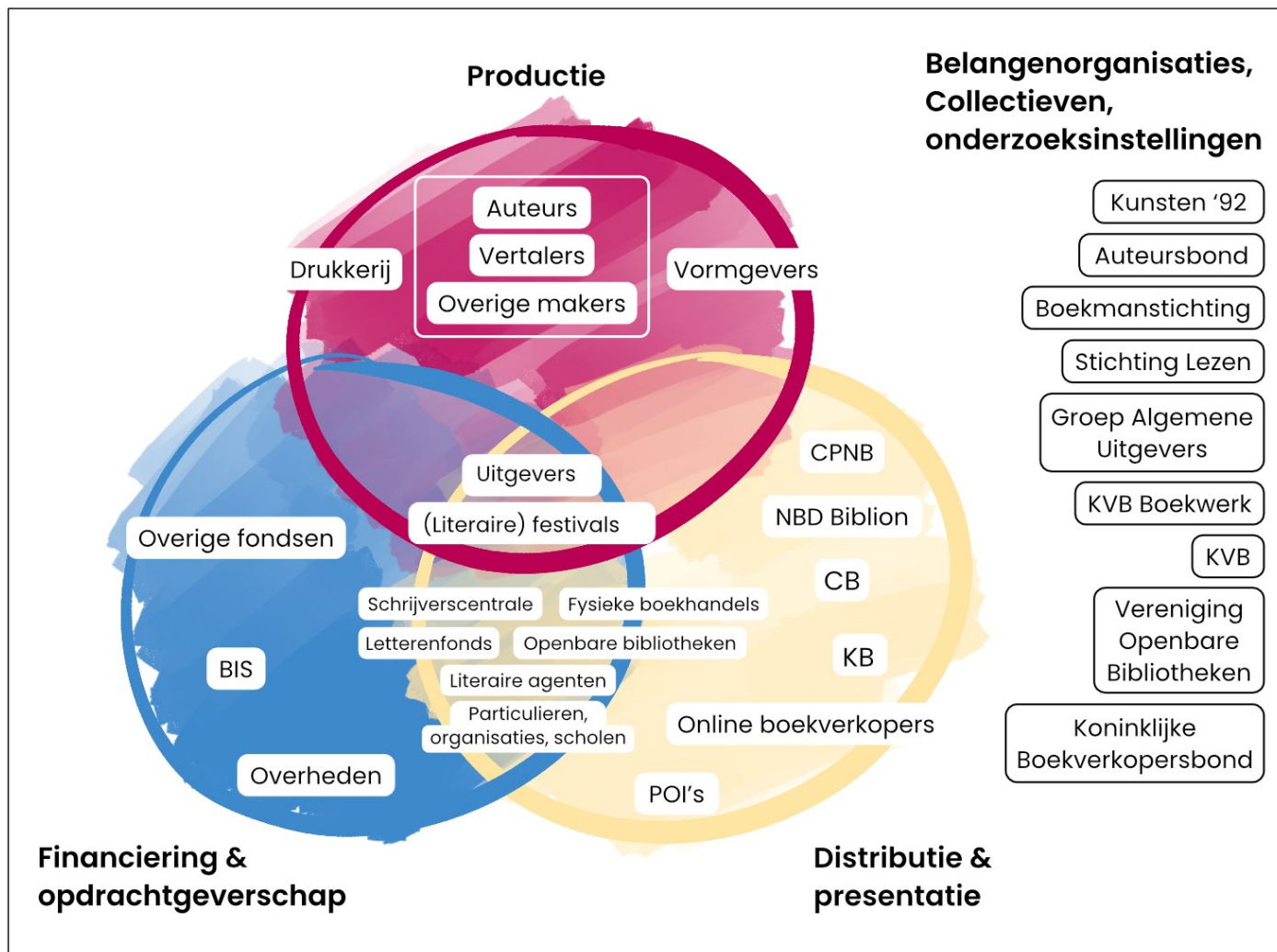
In hoofdstuk 2 schetsen we de impact die de coronacrisis van maart 2020 tot eind december van hetzelfde jaar op de boekensector heeft gehad. We trekken daarbij voorzichtig wat lijnen door, maar onze gegevens dekken vooral de periode tot en met 31 december 2020.

In hoofdstuk 3 belichten we de waarden die leidend zijn binnen de boekensector. Hoe legitimeren mensen die werkzaam zijn binnen de sector wat ze doen en wat het belang van hun werk is? Zijn de waarden van waaruit ze werken met elkaar in lijn, of juist niet? Om dit in beeld te krijgen, interviewden we sleutelspelers en belangrijke belangenorganisaties uit de boekensector, die we in hoofdstuk 3 kort en in bijlage 2 uitvoeriger voorstellen.

Hoofdstuk 4 bespreekt de kwetsbaarheden van de boekenwereld die zichtbaar zijn geworden tijdens de coronacrisis én de kansen op herstel en versterking van de sector aan de hand van drie brede thema's:

¹ Dit onderzoek werd uitgevoerd binnen de ZonMw-onderzoekslijn 'COVID-19: Wetenschap voor de praktijk'. Deze onderzoekslijn had als doel om kortlopende, op de praktijk toegesneden onderzoek te steunen naar de effecten van de coronacrisis op verschillende maatschappelijke sectoren. Dit maakte een snelle afronding van de dataverzameling en het onderzoeksproces noodzakelijk.

digitalisering, productie & distributie, en financiering & financiële kwetsbaarheid. Op basis van de genoemde interviews en een bureauonderzoek naar Nederlandse en internationale krantenstukken, rapporten en andere bronnen over de sector doen we aanbevelingen om op basis van gezamenlijke kernwaarden veerkrachtiger de toekomst in te gaan.



Figuur 1: Overzicht partijen en hun functies in de Nederlandse boekensector.

De partijen staan op verschillende manieren in verband met elkaar: er vindt samenwerking, betaling en bemiddeling plaats, vaak in combinaties. De overheid heeft nog een extra rol: naast de gemeentelijke financiering van bibliotheken en stimulering van productie door het Rijk via het Nederlands Letterenfonds, scheidt zij de wettelijke kaders voor de sector, met als voornaamste de Wet op de vaste boekenprijs. In bijlage 1 staat een uitgebreide toelichting op en legenda van deze figuur.

Centraal in dit rapport staan de onderlinge verhoudingen en samenwerkingen van de boekenwereld. In figuur 1 staat een overzicht van de verschillende partijen in de sector. De aanbevelingen zijn bedoeld voor uiteenlopende partijen in de sector, waarbij we een belangrijke rol zien weggelegd voor de overheid. Ten dele bouwen de aanbevelingen voort op bestaande initiatieven, soms zijn ze geïnspireerd op buitenlandse praktijken of introduceren ze een nieuw idee.

2. De impact van de coronacrisis op de boekensector tot januari 2021

COVID-19 heeft sinds maart 2020 een grote impact op de internationale culturele wereld.² Samenkomsten werden verboden en later in 2020 weer tijdelijk en in beperkte mate toegestaan. Van alle culturele producten is het boek misschien wel het meest *coronaproof*, waardoor de sector minder direct lijdt onder een lockdown dan bijvoorbeeld de podiumsector of de wereld van de musea. Toch waren er voorjaar 2020 grote zorgen, met name over de effecten voor de boekhandels. Een derde van de boekhandels vreesde om te vallen voor het einde van het jaar, veel auteurs zagen hun inkomsten kelderen door afgezegde optredens en literaire festivals gingen niet door.³ Ook was er vrees dat uitgevers veel titels zouden uitstellen.⁴

Door een grote stijging van de online verkoop kwam de boekenverkoop vorig boekjaar uiteindelijk positief uit, maar daarmee is de kous allerm minst af. Eind 2020 sloten de boekhandels een einde van de lockdown was tijdens het afronden van het schrijfproces voor dit rapport in maart 2021 nog niet in zicht. Wel werd vanaf 10 februari 'click & collect' mogelijk: de boekhandel kon zich als afhaalpunt voor vooraf bestelde boeken openstellen. De voor de sector zo belangrijke Boekenweek viel in 2020 deels in het water omdat tijdens die week de eerste lockdown van start ging; in 2021 dreigde hetzelfde te gebeuren, waarna besloten werd de Boekenweek naar de zomer te verplaatsen. De grote klap voor de sector zal zich naar alle waarschijnlijkheid in 2021 voltrekken. Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste gevolgen voor de verschillende delen van sector, aan de hand van cijfers, data en steunmaatregelen uit 2020.

2.1 Omzet boekenmarkt⁵

Figuur 2 bevat een jaaroverzicht van KVB Boekwerk met de ontwikkeling van de boekenomzet van 2020 per week ten opzichte van 2019, uitgesplitst naar online en offline verkoop. Ook zijn de belangrijkste maatregelen erin aangegeven. De totale omzet van de boekenmarkt is 7% gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar, uitgesplitst betekent dat +32% voor e-commerce en -10% voor fysieke boekwinkels. De verkoop via webwinkels van fysieke boekhandels wordt gerekend bij e-commerce.

De twee laatste weken van 2020 kelderden de cijfers: ten opzichte van 2019 gold een totale omzetzdaling van 23% tot 4,5% in deze voor de boekhandels zo cruciale feestperiode. In de eerste weken van 2021 bedroeg de omzetzdaling van fysieke boekwinkels ongeveer 89% ten opzichte van 2019. Het onlinekanaal steeg met 114%, de totale markt kromp met 2%. In de tweede week van 2021 ging de actie 'Steun je boekhandel' van start, met reclamespotjes en veel aandacht in de media.⁶ Hiervan is een effect te zien van

² EY & GESAC, 2021; European Writers Council, 2020.

³ "Poetry International afgelast", 2020; De Rek, 2020; Vlaar, 2020.

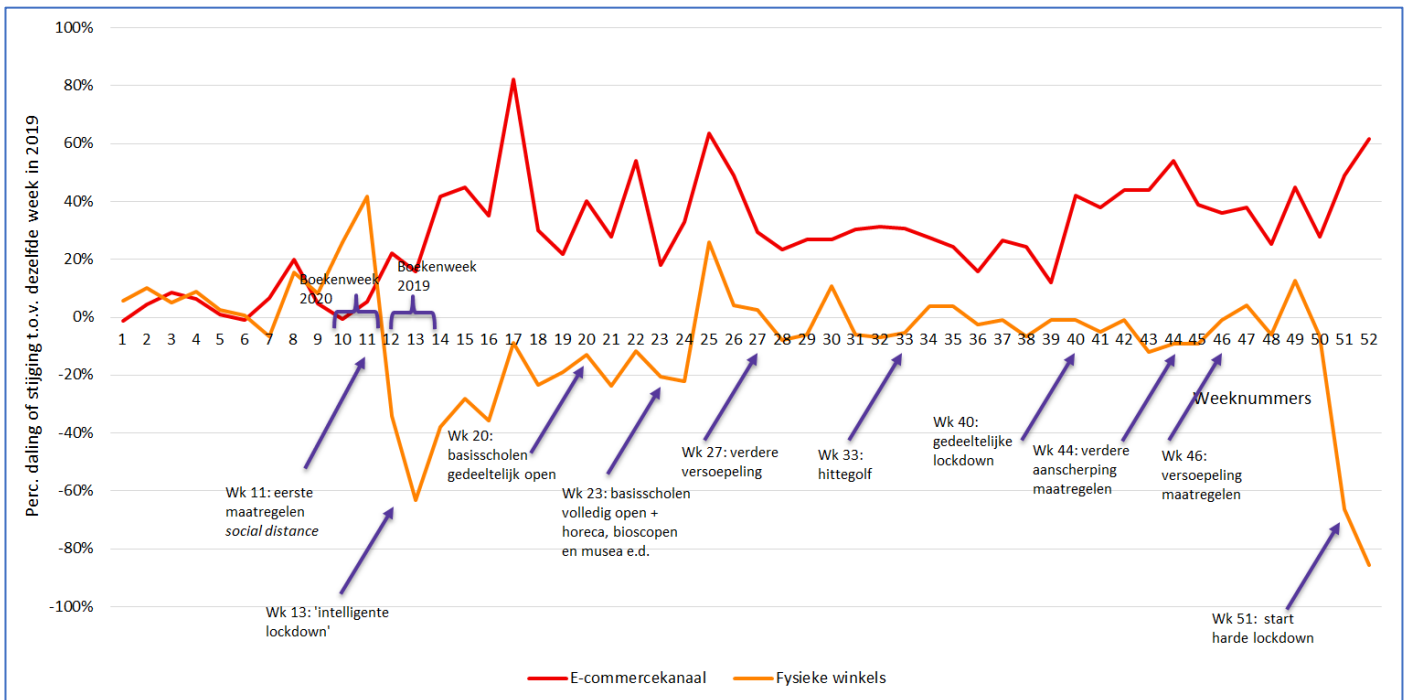
⁴ Jaeger, 2020.

⁵ Cijfers en figuur afkomstig uit KVB Boekwerk, z.d. a en b.

⁶ "Koop nu een boek. Steun je boekhandel", z.d.; "Schrijvers op de bres voor lokale boekhandels", 2021.

enkele procenten, maar dit is lastig te meten omdat de online verkoop van fysieke boekhandels deels ook bij het e-commercekanaal gerekend wordt.

Als men kijkt naar de verhouding fysieke boekhandel en e-commerce, dan is duidelijk dat in 2020 een ontwikkeling heeft doorgezet die al enkele jaren gaande is: e-commerce wordt steeds belangrijker voor de boekverkoop. Zowel qua afzet als qua omzet is het aandeel van fysieke boekhandels de afgelopen jaren aan het afnemen, terwijl het aandeel van online kanalen stijgt.⁷ Het tempo waarin de verhouding tussen fysieke en online verkoop aan het veranderen is, lag in 2020 wel fors hoger dan in de jaren daarvoor.



Figuur 2: Jaaroverzicht van de weekmonitor corona van KVB Boekwerk; het gaat om de omzetontwikkeling van 2020 t.o.v. 2019.

2.2 Productie en uitstel

Uitgevers meldden weinig uitstel van titels in 2020, maar dat veranderde begin 2021.⁸ In de eerste lockdown waren de fysieke boekhandels open en werd de omzetsdaling in het voorjaar van 2020 grotendeels gecompenseerd in de zomer.⁹ Vertaalrechten werden niet minder verkocht of aangekocht en het Letterenfonds meldde zelfs een recordaantal subsidieaanvragen voor buitenlandse vertalingen van Nederlandse titels.¹⁰ Dat had overigens te maken met steunmaatregelen die het Fonds voor buitenlandse uitgeverij had ingesteld. Sinds de zwaardere lockdown met tijdelijke boekhandelssluiting vanaf half december meldden uitgeverij wel titels uit te stellen. Ook worden massale retourzendingen verwacht; gesloten boekhandels kunnen immers de nieuwe titels die wél verschijnen minder gemakkelijk stockeren. Er worden weliswaar nog nieuwe titels ingekocht, maar veel minder dan gebruikelijk is. De huidige

⁷ KVB Boekwerk, 2020a.

⁸ Dit baseren we op een persoonlijk interview met onder meer de Groep Algemene Uitgeverij, maar ook op een reeks schriftelijke vragen die we voorlegden aan zes landelijke uitgeverijen in januari 2021.

⁹ Uitgeverij verklaren dit door thuisblijvende Nederlanders in de zomervakantie en meer aandacht voor boeken in kranten, omdat er minder evenementen waren.

¹⁰ Gussinklo, 2021.

omzetsdaling zal welhaast zeker effect hebben op investeringen in risicovolle titels, zoals vertalingen of debuten.

2.3 Evenementen en bibliotheken¹¹

In toenemende mate moeten schrijvers en indirect ook boekhandels het financieel hebben van evenementen (signeersessies, festivaloptredens en dergelijke).¹² Deze evenementen konden in 2020 slechts in beperkte mate doorgang vinden. Er bestaat geen centraal overzicht van alle evenementen in de boekensector en daarom is de omvang van de omzetsdaling niet bekend. Gegevens van onze partnerorganisaties geven er wel enig zicht op. De Schrijverscentrale, de belangrijkste bemiddelaar voor schrijversbezoeken en -optredens, noteert een afname van 45% van de optredens in het eerste half jaar van 2020 ten opzichte van 2019.

De cijfers van de openbare bibliotheken worden pas in de loop van 2021 gepubliceerd. In een normaal jaar organiseren ze ongeveer 200.000 activiteiten, waarmee meer dan 2,5 miljoen mensen worden bereikt; een aanzienlijk deel daarvan is niet doorgegaan. Ook is het aantal uitleningen gedaald, vanwege de sluiting van bibliotheken tussen (minimaal) eind maart en half mei, begin november en weer vanaf 16 december 2020 (bij die laatste periode vanaf november was afhalen in de bibliotheek na reservering wél mogelijk; dat gold voor de eerste lockdown niet). In die eerste periode namen de uitleningen in verschillende provincies tot wel 90% af. De grote toename van e-bookuitleningen en bezoek aan de online bibliotheek – van 3,9 miljoen in 2019 naar 5,6 miljoen in 2020, een stijging van 44 procent – kon dat aantal uitleningen niet compenseren.¹³

2.4 Steunmaatregelen voor de boekensector¹⁴

In de tweede helft van maart kwam de Rijksoverheid met verschillende generieke steunmaatregelen:

- NOW (Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor de Werkgelegenheid): vergoeding van de loonsom voor bedrijven met een omzetsdaling van tenminste 20%;
- TOGS (Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren COVID-19), later TVL (Tegemoetkoming Vaste Lasten): tegemoetkoming in de vaste lasten voor bedrijven in zwaar getroffen sectoren;
- TOZO (Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers): een uitkering op bijstandsniveau voor zzp'ers.

Voor zover uitgeverijen, boekhandels en festivals een omzetsdaling hadden, konden ze een beroep doen op de NOW, en deels ook op de TOGS/TVL. Sommige auteurs kwamen in aanmerking voor de TOZO.¹⁵

¹¹ Oomes, Van der Burgt & Van den Dool, z.d.; Koninklijke Bibliotheek, 2020; Van Ruiten, 2020; Frijters & Van Uffelen, 2020; data Schrijverscentrale en Vereniging Openbare Bibliotheken.

¹² Obbema, 2018. Harde cijfers over deze groei en over het percentage dat schrijvers aan evenementen verdienen ontbreken overigens; KVB Boekwerk 2019b biedt wel een eerste verkenning van wat schrijvers naast royalty's verdienen. In 2013-2014 gaf 44 procent van de geënquêteerde schrijvers bij een inkomensonderzoek aan inkomsten uit optredens, lezingen of uitvoeringen te hebben gehad (Van der Veen, De Jong & Faber, 2016, 15).

¹³ Oomes, Van der Burgt & Van den Dool, z.d.; "Fors meer uitleningen", 2021. De leenrechten voor e-books zijn anders dan voor papieren boeken; we zijn er niet in geslaagd om te achterhalen of de stijging in e-bookuitleningen in financiële zin wel opwoog tegen de daling van papieren-boekuitleningen.

¹⁴ Booy, 2020; "Auteursbond", 2020; Hofs, 2020; "Meer coronacompensatie voor auteurs nodig", 2020.

¹⁵ Dit laatste werd ons gemeld door de Auteursbond.

Naast deze maatregelen trok het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) ook twee steunpakketten uit voor de cultuursector en liepen de subsidies (voor bijvoorbeeld literaire festivals) uit de basisinfrastructuur en rijksfondsen door. Van het steunpakket uit de zomer werd een deel gereserveerd voor bijzondere inkomenssteun aan makers. Hieronder de steun die relevant is voor de boekensector:

- Het Nederlands Letterenfonds startte 25 mei de ontwikkelbeurs ‘Van maker tot lezer’, om makers in staat te stellen aanpassingen te doen om ook nu een publiek te bereiken.¹⁶
- Het Letterenfonds bood (Nederlandse) uitgeverijen vanaf 25 mei meer ruimte voor de ondersteuning van productiekosten, en verhoogde productiesubsidies voor risicodragende titels.
- Andere maatregelen van het Letterenfonds waren extra ondersteuning voor literaire festivals en literaire tijdschriften.
- Extra Letterenfondssteun kwam er ook voor de vertalers van Nederlandse literatuur. Ze kregen de mogelijkheid om tegen een vast honorarium een fragmentvertaling te maken van een werk naar keuze, om dit onder de aandacht te brengen van buitenlandse uitgevers.
- Deze buitenlandse uitgevers konden ook rekenen op extra subsidie voor productiekosten, ook bij genres waar deze normaal niet vergoed worden.
- De Auteursbond bood vanaf september 2020 drie regelingen aan: twee voor projectsubsidie en een voor inkomenssteun, gefinancierd uit het tweede steunpakket van het ministerie van ocw en een bijdrage van auteursrechtorganisatie Lira Fonds.

De animo voor deze regelingen was groot. In tegenstelling tot de generieke maatregelen zoals de TOZO, zat aan het pakket van de Auteursbond een maximum. Bijna driekwart van de aanvragers moest daardoor worden teleurgesteld, hoewel zij voor de steun of subsidie in aanmerking kwamen. Vooral de situatie van zzp'ers is precairder geworden: de TOZO vult slechts aan tot een bestaansminimum, terwijl werknemers in loondienst via de NOW voor hun normale loon gecompenseerd konden worden.

2.5 Kortom

Het doemscenario waar in maart en april 2020 voor werd gevreesd, leek eind 2020 niet te zijn uitgekomen. De omzet van boeken in absolute zin is over 2020 zelfs gegroeid ten opzichte van 2019 en er zijn weinig tot geen boekhandels failliet gegaan gedurende het jaar.¹⁷ De partners binnen de sector startten samen de actie #ikleesthuis, die breed gedeeld werd en veel aandacht kreeg. Uit een peiling van KVB Boekwerk blijkt tevens dat Nederlanders meer zijn gaan lezen tijdens de crisis.¹⁸ Bibliotheken gaven vergelijkbare signalen: na de heropening waren er minder bezoekers, maar de bezoekers die er waren, leenden wel meer boeken uit per keer.¹⁹

¹⁶ Een impressie van toekenningen binnen deze maatregel is te vinden in “Van maker tot lezer”, 2020.

¹⁷ Anne Schroën, directeur van de KBb, meldde aan *de Volkskrant* op 17 januari 2021 dat er bij haar weten geen faillissementen uit de coronacrisis waren voortgevloeid tot dan toe (Stam, 2021). Uit onderzoek van PWC en de Universiteit Leiden blijkt dat de belastingvoordelen en steunmaatregelen tijdens de coronacrisis zorgen voor een uitstel van faillissementen, maar dat in het tweede kwartaal van 2021 op een aanzienlijke uitgestelde toename van faillissementen wordt gerekend (PWC & Universiteit Leiden, 2020). Tijdens het afronden van dit rapport publiceerde Schroën (op 23 maart 2021) een alarmerender bericht over sluitingen in *NRC Handelsblad*; meer dan de helft van de boekhandelaren zou inmiddels grote continuïteitsproblemen verwachten.

¹⁸ KVB Boekwerk, 2020e.

¹⁹ De Vlieghe, 2020.

Binnen de sector zijn er wel grote verschillen. Boekhandels in grote steden die het van voorbijtrekkend publiek moeten hebben, beleefden zware tijden.²⁰ Voor veel boekhandels in wijken en kleinere steden en dorpen, met een sterke plaatselijke binding, waren de problemen te overzien.²¹ Voor digitale ketens – Bol.com met name – was het zelfs een jaar van enorme groei door de verschuiving van fysieke naar digitale verkoop.

Toch zou het onterecht zijn om naar aanleiding van die uitkomst te concluderen dat de impact van de coronacrisis wel meevalt. Ook voor de boekensector zijn samenkomsten belangrijk: denk aan schrijversoptredens, literaire festivals, boekenbeurzen en allerlei activiteiten in boekhandels en bibliotheken. Veel auteurs zijn sterk afhankelijk van optredens of andere neveninkomsten die onder de crisis te lijden hebben.²² Het overweldigende beroep dat gedaan is op de steun van de Auteursbond duidt op een grotere nood dan de maatregelen goed konden verhelpen. De pandemie heeft kwetsbaarheden van het systeem blootgelegd: auteurs zijn (net als alle culturele makers) als zelfstandige het kwetsbaarst, en de fysieke boekhandels die een cruciale rol in de sector innemen, staan veel zwakker dan bijvoorbeeld Bol.com (zie paragraaf 4.2). Tegelijkertijd werden op grote schaal vernieuwingen doorgevoerd – bijvoorbeeld in de organisatie van digitale evenementen – die voorheen moeilijk denkbaar waren.

Zoals gezegd verwachten alle spelers dat de zwaarste klappen nog moeten komen. De snel oplopende tekorten zullen onvermijdelijk leiden tot besparingen, reorganisaties en erger. Het aflopen van steunmaatregelen zou tot veel faillissementen kunnen leiden. Gemeenten kampen nu al met grote tekorten en de angst is groot dat er de komende jaren fors bezuinigd gaat worden op bibliotheken, zoals ook na de crisis van 2008 is gebeurd.²³ Onze aanbevelingen kunnen de toekomst niet voorzien, maar maken hopelijk inzichtelijk hoe de sector die toekomst veerkrachtiger tegemoet kan gaan.

²⁰Athenaeum Boekhandels, met meerdere vestigingen in Amsterdam en Haarlem, sloot een winkel en ontsloeg een kwart van het personeel (De Cocq, 2020).

²¹De Boer, 2020; Bruins, 2020; Steinz, 2020a.

²²Burghoorn, 2020.

²³Kammer, 2016; Lievisse Adriaanse & Rusman, 2020.

3. Waarden binnen de boekenwereld

Dit hoofdstuk neemt afstand van de crisis om te zien wat de verhoudingen binnen de boekenwereld zijn, los van de pandemie. Wat is de uitgangspositie van de sector, hoe veerkrachtig is die, en waar is er ruimte voor verbetering? Daartoe onderzoeken we de beleving van de onderlinge afhankelijkheid en samenwerking, en wat de onderliggende waarden van de verschillende partijen in de sector zijn: of die bijvoorbeeld meer artistiek, economisch of maatschappelijk georiënteerd zijn.

Uitgangspunt is de gedachte dat de veerkracht van de boekensector groter zal zijn naarmate er meer besef is van onderlinge afhankelijkheid en meer bereidheid tot samenwerking. Daarnaast veronderstellen we dat samenwerking soepeler verloopt naarmate de stakeholders die in de sector actief zijn hun werk en positie vanuit vergelijkbare waarden legitimeren.²⁴

Om zicht te krijgen op die posities en waarden binnen de boekensector voerden we in oktober en november 2020 gesprekken met negen stakeholders (zie hieronder). In het eerste deel onderzochten we vanuit welke onderliggende waarden deze partijen hun werk en positie legitimeren. Vervolgens vroegen we door op die waarden en de onderlinge verhoudingen in de sector.

Geïnterviewde stakeholders²⁵

- Auteursbond
- Groep Algemene Uitgevers (GAU)
- Koninklijke Boekverkopersbond (KBB)
- Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB)
- Koninklijke Bibliotheek (KB)
- Stichting CPNB – *Marketingbureau boekensector*
- Nederlands Letterenfonds (NLF) – *Rijkscultuurfonds*
- Schrijverscentrale – *Bemiddelaar auteursoptredens*
- Utrecht City of Literature – *Lokale instelling*

²⁴ Zie voor de uitgebreidere methodologische en theoretische verantwoording bijlage 3.

²⁵ Vier stakeholders vertegenwoordigen een achterban: auteurs, uitgevers, boekverkopers en bibliotheken. Anderen spelen een centrale rol in het Nederlandse boekenvak: KB, CPNB, Letterenfonds. Daarnaast spraken we de Schrijverscentrale als belangrijke partij in het optreedcircuit, ook in het onderwijs. Om naast al deze landelijke organisaties ook een lokaal opererende partij te spreken, die bovendien meer evenement- dan boekgericht is, interviewden we Utrecht City of Literature. Naast deze negen partijen die we uitvoerig interviewden via de waardenanalyse die we in dit hoofdstuk en in bijlage 3 toelichten, hadden we ook kortere informatieve gesprekken met KVB Boekwerk, Stichting Lezen, Boekmanstichting en Bol.com.

3.1 Waarden en werkwijze

Voor we de uitkomsten van interviews bespreken, lichten we eerst onze uitgangspunten en werkwijze toe, te beginnen met een toelichting op de vier kernbegrippen die we gebruiken:

- *Nederlandse boekensector* (of boekenwereld): De culturele en economische sector die bestaat uit alle instellingen en individuen die verantwoordelijk zijn voor de productie, financiering & opdrachtgeverschap, distributie & presentatie van/rond boeken. Daarbij gaat het ons om alle typen boeken die digitaal en fysiek in boekhandels te koop zijn, dus niet om schoolboeken. Literatuur buiten het boek, bijvoorbeeld optredens op festivals en *spoken word*, maakt wel deel uit van de Nederlandse boekensector zoals wij die definiëren.²⁶
- *Veerkracht*: Een veerkrachtige sector gaat de toekomst weerbaar tegemoet en staat open voor verandering. Veerkracht is niet te becijferen, maar te beschouwen aan de hand van de financiële positie en maatschappelijke status van verschillende spelers, onderlinge verhoudingen en samenwerking. Het gaat er dan om dat organisaties duurzaamheid nastreven en een strategie voor de lange termijn hebben. Onderzoekers wijzen er overigens op dat de term soms ook als eufemisme voor bezuinigingsbeleid wordt ingezet; die opvatting bedoelen wij nadrukkelijk niet.²⁷
- *Samenwerking*: We beschouwen de boekenwereld als een sector waarin de partners een onderlinge afhankelijkheid en verbondenheid hebben, die idealiter tot een hechte samenwerking leidt. Inspiratiebron is socioloog Howard Becker, die ervan uitgaat dat in goed functionerende kunstwerelden wordt samengewerkt vanuit het principe van gedeelde verantwoordelijkheid.
- *Waardenregimes*: Wie in de cultuursector werkt, rechtvaardigt zijn werk bewust of onbewust vanuit bepaalde onderliggende waarden. Sociologen Luc Boltanski en Laurent Thévenot stellen dat er grofweg zeven categorieën zijn waarin deze waarden kunnen worden ingedeeld: waardenregimes.

We wilden onderzoeken welke waardenregimes belangrijk zijn voor de verschillende partijen van de boekensector. Daartoe legden we hen in de interviews vijftien waarden voor (twee à drie per regime) met de vraag ze te rangschikken van meest naar minst belangrijk. In de tabel hieronder staan de zeven regimes – ontleend aan het werk van Boltanski en Thévenot – met bijbehorende kernwaarden die door ons voor dit specifieke onderzoek zijn aangepast en geformuleerd. Deze begrippen zijn vaak op verschillende manieren uit te leggen: we vertrokken vanuit de visie van de geïnterviewden en gaven zo nodig een minimale, steeds identieke toelichting. De uitgebreidere toelichting op en verantwoording van deze begrippen is te vinden in bijlage 3.

²⁶ Uit onderzoek van Kila van der Starre (Van der Starre, 2017; Van der Starre, 2021) blijkt hoe rijk het fenomeen van poëzie buiten het boek is. Op de festivalcultuur na nemen we de verschijnselen die zij in haar boek beschrijft niet mee. Dat is omdat die zich, zoals haar onderzoek laat zien, veelal buiten geïnstitutionaliseerde en financiële kaders bewegen: individuen gebruiken gedichten naar eigen inzicht op sociale media, voor poëzietatoeages en in rouwadvertenties, zonder overleg met of verloning van de auteurs. Organisaties als Stichting Plint verdienen overigens wel aan literatuur buiten het boek.

²⁷ Pratt 2017; Gupta & Gupta 2019. Zie voor verdere toelichting bijlage 3.

Waardenregimes	Rechtvaardiging vanuit...	Bijbehorende kernwaarden
Regime of inspiration	...artistieke of culturele waarden	Inspiratie Artistieke ontwikkeling
Domestic regime	...de erfgoed- of traditiewaarde	Erfgoed doorgeven Lokale identiteit
Civic regime	...maatschappelijke waarden	Maatschappelijke verbondenheid Toegankelijkheid literatuur Persoonlijk welzijn
Regime of fame	...de waarde van erkenning en media-aandacht	Media-aandacht Imago
Regime of industry	...de waarde van efficiency, doelmatigheid en structuur	Efficiëntie Expertise
Market regime	...verkoopcijfers en economische waarde	Economische waarde Concurrentiepositie
Project city regime	...de waarde en ontwikkeling van een netwerk	Netwerken Samenwerking

Figuur 3: De zeven waardenregimes van Boltanski en Thévenot, met toelichting en de bijbehorende kernwaarden die zijn voorgelegd aan de geïnterviewden. Een uitgebreidere versie van de tabel is te vinden in bijlage 3.

De geïnterviewden werd gevraagd te vertrekken vanuit de waarden die volgens hen leidend waren in het handelen van de eigen organisatie of in het handelen van degenen die zij representeerden (in het geval van een belangenvereniging). Onze keuze om te spreken met negen organisaties die ieder een deel van de sector vertegenwoordigen, heeft belangrijke gevolgen voor de representativiteit van het onderzoek. De geïnterviewden gaven aan dat anderen in hun organisatie of achterban waarschijnlijk tot net andere volgordes zouden komen, sommigen benadrukten dat er binnen hun achterban grote verschillen bestaan wat achterliggende waarden betreft. Wel waren ze er allemaal van overtuigd dat ze met hun rangschikkingen gemiddeld gezien redelijk goed hun organisatie of achterban vertegenwoordigden. We benadrukten voorafgaand aan het interview dat het ons ging om reële waarden die de dagelijkse praktijk bepalen, niet om onwerkelijke hogere idealen, en vroegen de gesprekspartners het ook zo te benaderen.

De uiteindelijke rangschikking van de waarden in elk interview legden we vast ter vergelijking. Wat verstaan de verschillende partijen onder deze waarden, welke vinden ze belangrijk of juist niet, en

waarom? Om de rangschikking van de waarden te kunnen vergelijken kenden we aan de volgorde een cijfer toe: 15 punten voor de waarde die op 1 werd gezet, 14 punten voor de waarde op nummer 2, en zo door tot 1 punt voor de waarde op nummer 15. Zo konden we vaststellen welke waarde het breedst gedeeld is en welke het minst breed.

3.2 Resultaten

1. Toegankelijkheid literatuur 119
2. Samenwerking 101
3. Inspiratie 97
4. Maatschappelijke verbondenheid 90
4. Expertise 90
6. Erfgoed doorgeven 73
7. Persoonlijk welzijn 70
7. Economische waarde 70
9. Netwerken 69
10. Artistieke ontwikkeling 67
11. Imago 61
12. Media-aandacht 51
13. Lokale identiteit 43
14. Efficiëntie 41

Figuur 4: De optelsom van de rangschikkingen uit alle interviews: 1 is de meest breed gedeelde waarde, 15 de minst breed gedeelde.

3.2.1 De breedst en minst gedeelde waarden

Als we alle rangschikkingen bij elkaar optellen zien we dat *toegankelijkheid literatuur* met 119 punten met stip de breedst gedeelde waarde van de boekensector is. *Samenwerking* (101 punten) en *inspiratie* (97 punten) volgen op enige afstand.

Toegankelijkheid literatuur wordt door vrijwel alle ondervraagden in verband gebracht met het belang dat ze eraan hechten het (brede) publiek gemakkelijk toegang te geven tot boeken, specifiek tot literatuur. Deze kernwaarde is daarom gemakkelijk te verbinden aan breed gedragen maatschappelijke opgaven als 'leesbevordering' en 'een leven lang leren'.²⁸ Een aantal geïnterviewden kijkt naar toegankelijkheid vanuit een inhoudelijke invalshoek. Die partners handelen vanuit de overtuiging dat literaire teksten, met speciale nadruk op kinderboeken, toegankelijker moeten zijn voor verschillende leeftijdsgroepen en voor een diverse samenleving. Ook het belang van de laagdrempeligheid van literatuur wordt door

²⁸ Het is daarbij belangrijk om op te merken dat in de praktijk via samenwerkingsverbanden (vgl. de breed gedeelde waarde 'samenwerking') aan leesbevordering (vgl. de waarde 'toegankelijkheid literatuur') wordt gewerkt. Zo werken achttien organisaties uit het veld van onderwijs, cultuur en jeugdgezondheid samen voor een Leesoffensief en bestaat een Leescoalitie die is gevormd uit de landelijke spelers op het vlak van leesbevordering, waaronder Stichting Lezen, CPNB en Stichting Lezen & Schrijven.

verschillende geïnterviewden benadrukt. Voor veel ondervraagden heeft de waarde van toegankelijkheid betrekking op andere, ‘externe’ factoren, die ervoor zorgen dat lezers direct in aanraking komen met boeken in hun gemeenschap. Deze partners benadrukken het belang van een florerende boekhandel, van een rijk aanbod aan literaire festivals, van een redelijke bereikbaarheid van bibliotheken voor iedere burger en van een toegankelijk imago van het boek zelf. Voor het Nederlands Letterenfonds draait het bij de waarde van ‘toegankelijkheid’ niet alleen om het publiek, maar ook om makers: die moeten immers in staat worden gesteld een literair werk tot stand te brengen. De verschillende partijen in het boekenvak zijn binnen die visie verantwoordelijk voor de creatie van goede werkomstandigheden voor de schrijvers, door ze centraal te stellen en aan hen een faire honorering te bieden. Toegankelijkheid is in deze zin een essentiële (voor)waarde die ervoor zorgt dat literatuur geproduceerd kan blijven worden.

Ook *samenwerking* wordt breed gezien als een kernwaarde. Bij City of Literature, CPNB en GAU is dit de belangrijkste waarde: deze laatste speler identificeert haar zelfs als de kracht van het boekenvak. Van de andere partijen rangschikt alleen de Auteursbond deze waarde relatief laag, op plaats 12. De geïnterviewden interpreteren samenwerking daarbij niet alleen als een principe voor de eigen branche – binnen de bibliotheeksector bijvoorbeeld – maar spreken juist van het belang van concrete, sectorbrede samenwerking, zowel op grote schaal (bijvoorbeeld door gezamenlijke distributie- of marketinginspanningen) als op kleinere schaal (via gerichte samenwerking tussen bibliotheken en scholen, bijvoorbeeld, of tussen boekhandels en festivals). Het is interessant om te zien hoe het begrip samenwerking verschillende connotaties heeft voor de verschillende spelers. Sommigen bekijken het op een pragmatische manier: samenwerken is een manier om efficiënter te kunnen werken; anderen schetsen een idealistischer beeld waarin de hele sector naar een gezamenlijk doel toewerkt (een florerende sector; leesbevordering). In tijden van crisis voelt deze tweede vorm van samenwerking urgenter: als een belangrijke drijfveer om als sector gezamenlijk overeind te kunnen blijven, veerkrachtig te zijn. Netwerken, daarentegen, wordt als een abstractere waarde gezien die ook betrekking kan hebben op het internationale niveau, bijvoorbeeld door kennis te delen op belangrijke boekenbeurzen (GAU).

Inspiratie is minder concreet, maar de geïnterviewden zijn het er grotendeels over eens dat het inspireren van lezers in het algemeen of specifieke groepen in het bijzonder (kinderen en jongeren met name) tot een kernprincipe van het boekenvak behoort en richtinggevend is voor hun handelen. Voor de Auteursbond gaat het in eerste instantie om de inspiratie van de maker, met als secundair doel anderen een inspirerende tekst te kunnen bieden.

Het minst breed gedeeld zijn *lokale identiteit*, *efficiëntie* en *concurrentiepositie*. Dat zo weinig geïnterviewden zich herkennen in de noodzaak om de identiteit van stad, dorp of streek te handhaven of te versterken is niet verbazingwekkend; slechts enkelen van hen hebben immers een lokale focus. Op de lage scores van *efficiëntie* en *concurrentiepositie* komen we hieronder terug, want die laten naar onze inschatting iets wezenlijks zien over hoe het boekenvak vandaag functioneert.

3.2.2 De breedst gedeelde waardenregimes

Als we de resultaten uitsplitsen naar waardenregime (zie figuur 5 hieronder) blijkt dat de vertegenwoordigers van de boekensector hun handelen gemiddeld het *meest* legitimeren vanuit (hun beleving van) de *maatschappelijke waarde* van boeken, oftewel het ‘civic regime’. Deze waarde wordt door de meeste ondervraagden als een effect van lezen opgevat: als boeken en verhalen toegankelijk zijn, levert

dat een bijdrage aan de ontwikkeling van mensen, aan hun onderlinge verbondenheid en aan maatschappelijke verbinding. De Schrijverscentrale kent literatuur een nog directere rol toe in de samenleving: de organisatie wil de komende jaren inzetten op de publieke status van schrijvers door hen een podium te geven in maatschappelijke debatten. Dit voornemen resoneert met een opmerking van de Auteursbond dat de Nederlandse politiek slechts een beperkt belang zou hechten aan literatuur als kunstvorm; de bond wijst op Frankrijk als een land dat schrijvers als invloedrijke publieke figuren behandelt.

Dit type politieke erkenning zorgt er volgens de geïnterviewden voor dat meer makers van de pen kunnen leven. Hoewel Koning Willem-Alexander op 21 januari 2021 met een delegatie boekverkopers sprak, blijkt ook uit ons literatuuronderzoek dat het Nederlandse gebrek aan politieke aandacht voor het boek (en voor de kunsten in het algemeen) scherp contrasteert met de houding van onder meer Duitsland en Frankrijk waar staatshoofden en regeringsleiders expliciet spraken over het belang van cultuur voor het welzijn van (de burgers van) het land.²⁹ In verschillende Europese landen zijn boekhandels als essentiële winkels aangemerkt en dus ook tijdens de strengste lockdowns opengebleven. In Nederland waren er (tot de instelling van click & collect op 10 februari 2021) winkels die wel als pakketpunt konden fungeren, maar die niet de boeken en tijdschriften mochten verkopen die ze eveneens in de rekken hadden liggen.

1. Civic regime	93
2. Project city regime	85
3. Regime of inspiration	82
4. Regime of fame	66
5. Regime of industry	65,5
6. Domestic regime	58
7. Market regime	54

Figuur 5: Gemiddelde scores per regime.

Ook wat de geïnterviewden zien als het belang van de kwaliteit of ontwikkeling van hun *netwerk* rechtvaardigt hun handelen ('project city regime'). Hierbij moet worden opgemerkt dat het met name *samenwerking* is dat voor die hoge score zorgt. Ook (de beleving van) het belang van de *artistieke of culturele waarde* van boeken ('regime of inspiration') is gemiddeld hoog aangeslagen. Opvallend is dat de geïnterviewden het *minst* geneigd zijn hun beleving van het belang van verkoopcijfers en economisch succes van de boekensector aan te voeren als rechtvaardiging van hun aanpak of acties.

Uit dit resultaat komt de fundamentele hybriditeit van de boekenmarkt goed naar voren: boeken zijn zowel producten met een commerciële waarde (en een vaste prijs) als culturele objecten met een

²⁹ Koninklijke Boekverkopersbond, 2021; "Merkel sichert Kulturschaffenden Unterstützung zu", 2020. In zijn toespraak van 16 maart 2020, deed Macron een oproep aan de Fransen om te gaan lezen: 'Mais en restant chez vous... donnez des nouvelles, prenez des nouvelles, lisez, retrouvez aussi ce sens de l'essentiel. Je pense que c'est important dans le moment que nous vivons: la culture, l'éducation, le sens des choses est important.' 16 maart 2020, "Adresse aux françaises". 'Terwijl jullie thuis zitten... Doe eens een boek cadeau, pak een boek, lees, herwin ook dat gevoel van wat essentieel is. Ik denk dat dit belangrijk is op dit moment: cultuur, onderwijs, de betekenis van de dingen.' 16 maart, Toespraak Macron.

(fluctuerende, niet te meten) symbolische waarde.³⁰ Uit de rangschikking blijkt dat de ondervraagden hun eigen handelen over de hele linie niet als sterk verkoopgestuurd beschouwen en ter legitimering liever wijzen op de maatschappelijke, artistieke of culturele waarde van boeken. In die nadruk op symbolische overwegingen, in plaats van op economische, herkennen we een klassiek, op Bildung, cultuurspreiding en immateriële waarden gerichte visie op het boek. Dit is heel zichtbaar in het geval van boekverkopers, die door de Boekverkopersbond zelfs als een Fremdkörper binnen de retailsector worden benoemd: boekhandels hechten weinig belang aan economische winst (die in de retailbranche normaal gesproken centraal staat), terwijl de Bond hun bijdrage aan de maatschappelijke verbondenheid op de hoogste plek in de ranking zet. Drie ondervraagden (het NLF, de Schrijverscentrale en de Auteursbond), leggen bij een reflectie op economische waarde nadruk op 'faire honorering voor de makers'. De KB en de VOB zien bibliotheken als instellingen die indirect economische waarde genereren, door bij te dragen aan de ontwikkeling van een vaardige samenleving.

3.2.3 Minder gedeelde waardenregimes

Efficiëntie en concurrentiepositie scoren bij geen enkele partner hoog (hoewel concurrentiepositie wel op de zesde plaats staat van de ranglijst van de CPNB). Verschillende van de gesubsidieerde spelers, zoals de bibliotheken, suggereren dat er überhaupt geen sprake is van concurrentie; de Groep Algemene Uitgevers erkent wel dat er concurrentie is onder de uitgevers, maar ziet het niet als een 'drijfveer'. De Auteursbond refereert aan hoe makers in concurrentie met elkaar staan voor de leestijd van het publiek en de aandacht van critici. De geïnterviewden vatten concurrentie dus in eerste instantie vooral op als concurrentie *ten opzichte van elkaar*, in plaats van concurrentie *als sector*, ten opzichte van, bijvoorbeeld, de film- of online entertainmentbranche. Wanneer op deze andere opvatting wordt gewezen, erkennen ze deze invulling en het belang veelal wel, maar ze geven er geen prioriteit aan.

Binnen het 'regime of industry' wordt meer waarde gehecht aan expertise dan aan efficiëntie. Uit de diverse invullingen die aan de waarde expertise worden gegeven (een verhaal goed kunnen vertellen, subsidie-aanvragen kunnen beoordelen, een goede kennis van het boekenaanbod hebben, een boek kunnen vermarkten en promoten) zien we dat de sector overtuigd is van de eigen kunde en verschillende vaardigheden, wat bij de aanpak van een probleem zoals ontleding goed van pas kan komen.

De lage score van het 'domestic regime', tenslotte, neemt niet weg dat een flink aantal spelers aangeeft dat cultuuroverdracht en erfgoedbeheer voor hen van wezenlijk belang zijn (dit geldt met name voor de Auteursbond, het Letterenfonds en de KB).

3.2.4 Gesubsidieerde en ongesubsidieerde partijen

Al deze punten – en met name de interessante spanning tussen meer economisch en meer symbolisch gerichte waarden – komen nog scherper in beeld als we de geïnterviewden opsplitsen in ongesubsidieerde (en meer marktgerichte) partijen aan de ene, en gesubsidieerde partijen aan de andere kant (zie figuur 6).

³⁰ Bourdieu, 1985.

Ongesubsidieerd (4)		Gesubsidieerd (5)	
(Koninklijke Boekverkopersbond, Groep Algemene Uitgevers, Auteursbond ³¹ , CPNB ³²)		(Letterenfonds, Schrijverscentrale, Utrecht City of Literature, Vereniging van Openbare Bibliotheken, Koninklijke Bibliotheek)	
1. Toegankelijkheid literatuur	12,25	1. Toegankelijkheid literatuur	14
2. Samenwerking	11	2. Samenwerking	11,4
3. Expertise	10,5	3. Inspiratie	11,2
4. Inspiratie	10,25	4. Maatschappelijke verbondenheid	11
5. Imago	10	5. Expertise	9,6
6. Economische waarde	9,5	6. Persoonlijk welzijn	9,4
7. Maatschappelijke verbondenheid	8,75	7. Netwerken	9,2
8. Media-aandacht	7,75	8. Artistieke ontwikkeling	8,8
9. Erfgoed doorgeven	7,5	9. Erfgoed doorgeven	8,6
10. Concurrentiepositie	7,25	10. Economische waarde	6,4
11. Netwerken	5,75	11. Lokale identiteit	5,4
11. Artistieke ontwikkeling	5,75	12. Efficiëntie	5
11. Persoonlijk welzijn	5,75	13. Imago	4,2
14. Efficiëntie	4	14. Media-aandacht	4
14. Lokale identiteit	4	15. Concurrentiepositie	1,8

Figuur 6: Gemiddelde scores rangschikkingen, uitgesplitst naar ongesubsidieerde en gesubsidieerde partijen.

Beide groepen zijn eensgezind over de waarden die ze toonaangevend vinden: ze zetten allebei *toegankelijkheid literatuur* en *samenwerking* op 1 en 2 (en *inspiratie* op respectievelijk 4 en 3), maar de gesubsidieerden geven in absolute zin iets meer punten aan de bovenste twee waarden dan de ongesubsidieerden. Leesbevordering is voor het boekenvak in de breedte heel relevant, maar blijkt dat voor de gesubsidieerde partijen nog nadrukkelijker. Ook *maatschappelijke verbondenheid* en *persoonlijk welzijn* scoren bij de gesubsidieerden hoger. De ongesubsidieerden legitimeren hun handelen veel nadrukkelijker dan de gesubsidieerden vanuit imago- en media-aandacht-overwegingen. Wie niet de bescherming van subsidie geniet, voelt zich blijkbaar sterker genoodzaakt om bezig te zijn met openbare zichtbaarheid. Niet verrassend is dat *economische waarde* bij de gesubsidieerden lager scoort, en ook in absolute zin minder punten krijgt (6,4, tegenover gemiddeld 9,5 bij de ongesubsidieerden). Wél

³¹ De positionering van de Auteursbond bij 'ongesubsidieerde' partijen is niet vanzelfsprekend, omdat zich bij de Auteursbond uiteraard ook schrijvers hebben aangesloten die subsidies ontvangen, bijvoorbeeld van het Nederlands Letterenfonds. Toch hebben we de groep auteurs als zodanig bij de ongesubsidieerden geplaatst, omdat veel in de eerste plaats zzp'er zijn of schrijven naast een andere (hoofd)baan. Daar komt bij dat er verschillende deelsectoren van de boekensector zijn die überhaupt ongesubsidieerd zijn.

³² CPNB ontvangt weliswaar subsidie vanuit het Letterenfonds, maar het grootste deel van het budget komt uit vaste bijdragen van convenantpartners GAU, KBB en VOB, campagneopbrengsten vanuit boekhandels (waaronder ook de online boekhandel Bol.com), bibliotheken en uitgeverijen en sponsoring van partijen als NS, NBD Biblion en TUI (CPNB, 2019).

verrassend is dat *economische waarde* ook bij de ongesubsidieerden niet in de top-5 staat. Ook zij legitimeren hun handelen dus eerder door te wijzen op de culturele waarde van boeken.

3.2.5 Kortom

De uitgesproken eensgezindheid over de grote culturele en maatschappelijke waarde van boeken kan worden opgevat als een onmisbare pijler onder de onderlinge solidariteit en bereidheid tot samenwerking in de sector. Dit is conform de these van cultuursocioloog Pierre Bourdieu dat het al sinds eind negentiende eeuw een klassiek kenmerk is van markten van symbolische goederen, zoals de boekensector, dat spelers ten opzichte van elkaar en de buitenwereld hun manifeste *economische* belangen minder in de schijnwerper plaatsen. En dat gebeurt dus door *symbolische* (geestelijke, culturele) belangen meer te benadrukken en te etaleren. Op die manier, bewust of onbewust, beschermen de spelers hun reputatie en legitimeren ze hun positie. De rangschikking die we hier presenteren lijkt erop te wijzen dat deze principes ook anno 2020 nog opgaan.

4. Kwetsbaarheden en kansen in crisistijd

In de drie deelparagrafen hieronder gaan we in op drie thema's: digitalisering; productie & distributie; en financiering & financiële kwetsbaarheid. Dit zijn de terreinen waarop de effecten van de coronacrisis het duidelijkst zichtbaar zijn geworden. In kaders gaan we in op verwante kwesties of bespreken we inspirerende ontwikkelingen uit binnen- en buitenland. Daarnaast bevatten deze deelparagrafen de zeven aanbevelingen die uit het onderzoek voortvloeien.

4.1 Digitalisering

De coronacrisis heeft diverse ontwikkelingen in de boekensector versneld of in gang gezet, maar de meest ingrijpende verandering is waarschijnlijk de digitalisering van de sector. Online verkoopkanalen zijn in periodes van lockdown onontbeerlijk gebleken; op de effecten daarvan gaan we in 4.2 dieper in. Ook financiële constructies en honoreringen zijn mede door deze digitalisering aan het verschuiven gegaan, zo tonen we in 4.3. Nu bespreken we eerst de positievere kant van de zaak, namelijk de interessante en inspirerende mogelijkheden die de versnelde digitalisering met zich meebracht. Festivals hebben zichzelf opnieuw uitgevonden en ook voor het traditionele schrijversbezoek op scholen is een digitale variant bedacht.

Sinds april 2020 organiseert De Schrijverscentrale 'Schrijver op je scherm'. Schrijvers kunnen digitaal in gesprek gaan met jongeren, ze kunnen een op maat gemaakte persoonlijke video maken of een voorleesvideo. De online schrijversoptredens worden daarnaast ook ingezet voor het volwassenenpubliek en in toenemende mate geprogrammeerd door bibliotheken en festivals. Deze varianten hebben een didactisch belang (in contact komen met een schrijver werkt vaak leesbevorderend³³), een cultureel belang (zichtbaarheid van literatuur), maar ook een financieel belang. Schrijvers halen gemiddeld tien procent van hun inkomsten uit lezingen, dus elke variant die dit inkomstenverlies deels kan compenseren is meer dan welkom.³⁴ 'Schrijver op je scherm' zou ongeveer een vijfde van het geschatte verlies kunnen goedmaken.³⁵

De ook bij regulier digitaal onderwijs doorlopend genoemde nadelen kan 'Schrijver op je scherm' niet wegnemen: echt contact maken is moeilijk, veel spontaniteit gaat verloren en ook de concentratiespanne bij leerlingen lijkt kleiner te worden. Deelnemende schrijvers noemen echter ook voordelen. Het maken van filmpjes wordt nu veel meer dan vroeger als *werk* gezien, en dus financieel beloond. En ook de uitgespaarde reistijd is uiteraard een troef. Verwacht wordt bovendien dat een grotere vertrouwdheid met het medium sommige nadelen kan verkleinen of zelfs wegnemen.

³³ Bos et al., 2018.

³⁴ Van der Veen, De Jong & Faber, 2016.

³⁵ Van den Dool, 2020, 17.

Festivals en digitalisering

In het boekenvak zijn festivals zowel economisch als cultureel van belang. Literatuurfestivals als Poetry International (Rotterdam), Read My World (Amsterdam) en International Literature Festival Utrecht (ILFU) laten internationale stemmen aan het woord die een nieuw geluid toevoegen aan de Nederlandse boekenwereld. Andere festivals dragen vooral aan de nationale literaire ontwikkeling bij of geven een podium aan jong talent (zoals Nieuwe Types in Arnhem).

De coronacrisis maakte voor deze festivals een abrupte ommezwaai noodzakelijk. Enkele festivals, zoals Tilt in Tilburg, werden geheel of grotendeels uitgesteld. Andere festivals zochten een geheel nieuwe vorm: zo was het Groningse Dichters in de Prinsentuin deels online, en werd er daarnaast een app ontwikkeld waarmee op verschillende plekken in Groningen ingesproken gedichten te horen waren.

Noodgedwongen schakelden de festivals dus over op een (deels) digitale vorm, en deze experimenten konden goed uitpakken. ILFU werd tussen 25 september en 3 oktober georganiseerd, precies op het moment dat de regels rond evenementen iets versoepeld waren, waardoor een deel van de evenementen live kon doorgaan. Zo werden lezingen van grote internationale auteurs als David Mitchell en Lionel Shriver live georganiseerd, terwijl er gestreamde optredens waren van onder meer Isabel Allende en Petina Gappah. Voor de programmeurs bood de mogelijkheid om evenementen met internationale auteurs te streamen belangrijke voordelen: het is goedkoper, gemakkelijker te organiseren én duurzamer om internationale schrijvers niet te hoeven laten overvliegen. Daarnaast kunnen tickets voor gestreamde evenementen voor een lagere prijs worden aangeboden, waardoor een groter of ander publiek wordt aangesproken. Het publiek staat wel nog wat onwennig tegenover gestreamde literatuuroptredens.

Tijdens de crisis kregen de festivals een nieuwe verantwoordelijkheid toebedeeld: naast als organisatoren werden ze, nadrukkelijker dan eerst, als financiers aangesproken. De aanvullende subsidie voor festivals (ter beschikking gesteld door het Nederlands Letterenfonds vanuit een subsidie van het ministerie van ocw) [had nadrukkelijk als doel](#) om niet alleen het festival zelf, maar ook de makers te ondersteunen. Een voorwaarde voor de steun was dan ook dat die voldoende ten goede zou komen aan opdrachten voor mensen in het veld. Voor een festival als ILFU was dat een eyeopener: meer dan voorheen zagen de programmeurs het als hun taak om schrijvers, maar ook andere werkenden in de cultuursector (onder wie ontwerpers en decorbouwers) financieel te steunen.

Het onderzoek naar de heroriëntatie van ILFU tijdens de coronacrisis werd mede uitgevoerd door UU-studenten Robyn Beekman, José de Swart en Marijn de Grootte.

Aanbeveling 1

Verken de mogelijkheden om ook na de coronacrisis digitale festivalonderdelen aan te bieden, bijvoorbeeld als manier om meer internationale schrijvers toegankelijk te maken voor het Nederlandse publiek.

Streaming was in festivalseizoen 2020 een van de manieren om toch evenementen met internationale auteurs te kunnen organiseren. Ook na de crisis zou dit een optie kunnen zijn: streamen drukt immers de (reis- en verblijfs)kosten van een auteur die een festival moet vergoeden. Daarnaast hebben online evenementen als voordeel dat ze voor de organisator een schat aan gegevens kunnen opleveren: je kunt gemakkelijker meten hoeveel mensen er aanwezig zijn en je kunt zelfs eventueel (bijvoorbeeld via een livechat) in gesprek met het publiek. Uiteraard zitten er ook mogelijke nadelen aan streaming: het is nog niet duidelijk of en hoeveel het publiek bereid is te betalen voor digitale optredens. Daarnaast bleken veel bezoekers in 2020 te snakken naar live-evenementen; het is nog moeilijk te voorspellen hoe geaccepteerd digitale evenementen in de toekomst zullen zijn.

Schrijvers en boekhandels hebben in deze omstandigheden ook extra ingezet op online kanalen om contact te leggen met hun lezers en kopers.³⁶ Onbereikbare schrijvers kunnen zo dichtbij voelen en anonieme koopplekken krijgen naast een hashtag een gezicht, wat de band tussen al deze schakels in de boekenketen kan versterken. Internationale voorbeelden tonen aan dat uitgevers hier ook een rol in kunnen spelen: hulp bij het opzetten en ook visueel vormgeven van de gebruikte formats zou deze communicatievorm professioneler kunnen laten overkomen.³⁷ Zoals altijd wordt het een uitdaging om het mattheuseffect tegen te gaan: hoe voorkom je dat enkel bekende auteurs hiervan profiteren en debuterende of anderszins minder zichtbare schrijvers helemaal in de anonimiteit verdwijnen?³⁸

Dat risico speelde zeker ook bij het Taalbaas-project (zie kader 'Taalbaas: geïnspireerd door de New Deal' in hoofdstuk 4.2) waarbij jongeren zelf konden kiezen met welke auteur ze een privésessie hadden. BN'ers hadden hier eens te meer een groot voordeel. Anderzijds profiteerde dit project van de vanzelfsprekendheid die digitale communicatie voor veel jongeren vandaag heeft. Verwacht kan worden dat digitale contacten tussen auteurs, boekhandelaars, organisators, lezers, luisteraars en kijkers voortaan vaak een digitale component zullen hebben. Het belang van (sociale)mediageletterdheid neemt daarmee alleen maar toe, zeker ook voor wie geen *digital native* is – veel boekenevenementen worden vooral georganiseerd voor mensen op zekere leeftijd. Deze manier van werken brengt nog andere risico's met zich mee: boekhandels en bibliotheken zijn er voor iedereen; streamen lukt alleen voor wie een snelle en stabiele internetverbinding heeft. Het kan niet de bedoeling zijn om de sociale kloof in de letteren te

³⁶ Bleeker, 2020; De Jong, 2021; Nijtmans, 2020.

³⁷ Een recent overzicht van online marketing- en organisatie mogelijkheden biedt Mindell, 2020.

³⁸ De Schrijverscentrale heeft altijd al als doel gehad om dit effect ten dele tegen te gaan. Er zijn enkele zeer populaire, veelgevraagde auteurs in Nederland, en deze organisatie probeert de aanvragen die binnenkomen deels ook te spreiden naar andere, minder gevraagde auteurs en/of talentvolle debutanten.

vergroten. Anderzijds biedt digitalisering ook mogelijkheden om *inclusiever* te werken: mensen die vanwege een beperking of financiële redenen niet kunnen reizen, kunnen zich via het scherm gemakkelijker onderdeel voelen van het literaire bestel.

Streaming in andere kunstsectoren

De onmogelijkheid om live op te treden is voor muzikanten, schrijvers en alle andere podiumartiesten een enorme streep door de rekening. Sinds maart 2020 wordt er dan ook volop geëxperimenteerd met digitale varianten. Vooral in de muziekwereld wordt fors geïnvesteerd in manieren om contact te houden met fans en nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen. In het buitenland gooide onder meer het concert van Billie Eilish [hoge ogen](#), in Nederland experimenteerde Di-Rect met [door fans gefinancierde streams](#), maar ook [in de klassieke muziekwereld](#) werd lof geoogst voor pogingen muziek op ongewone plekken en via nog grotendeels onontgonnen kanalen te verspreiden. Zo kwam communityvorming op gang die waardevol was voor bands én fans.

Die mogelijkheden worden ook in de literatuur afgetast. Utrechtse dichters voor wie het financieel ondenkbaar zou zijn geweest om voor een kort festivaloptreden naar Canada te reizen waren bijvoorbeeld [met filmpjes aanwezig](#) op La grande traversée poétique in Montreal.

Ook boekhandels kunnen nog een stap zetten in het digitaliseringsproces. Het is een van de charmes van de sector dat mensen in het boekenvak veelal uit idealisme en niet uit winstbejag handelen, maar in het huidige klimaat verdient het toch aanbeveling om de digitale professionalisering van boekhandels onder de loep te nemen: ongeveer een derde van de bij de KBB aangesloten leden heeft geen volautomatisch kassysteem.³⁹ Nu de digitale wereld het belangrijkste slagveld is geworden, zou snelle (en dus deels geautomatiseerde) dienstverlening een zaak van leven of dood kunnen worden. In 4.2 bespreken we deze verschuivingen in de distributie en productie van boeken.

³⁹ Dit bleek uit ons interview met KBB. Daarin kwam ook ter sprake dat de KBB vermoedt dat een deel van de KBB-leden geen volautomatisch voorraadsysteem heeft, maar hier zijn verder geen cijfers over bekend.

4.2 Productie en distributie

De coronacrisis was in veel opzichten tegelijk een zegen en een vloek voor de Nederlandse boekensector: Nederlanders werden getroffen door een ongekennde leeshonger⁴⁰, maar konden niet fysiek hun boeken aanschaffen of lenen. Dat leverde een versnelde verschuiving in de richting van digitaal kopen en lenen op. Hoewel COVID-19 niet heeft gezorgd voor een spectaculaire groei in de e-boekverkoop⁴¹, hebben er op het gebied van distributie verschuivingen plaatsgevonden die de hele letterensector beïnvloeden.

4.2.1 Productieritme en oplages: potentiële kwetsbaarheden?

De productie- en distributiekant zijn in de traditionele boekketen sterk met elkaar verbonden: zoals al in hoofdstuk 3 werd gesteld, rust het boekenvak op een netwerk van wederzijdse afhankelijkheden. Als een schakel in de keten (in dit geval: de fysieke boekhandel) plots losbreekt, komt het hele systeem onder druk te staan. Anders dan in de omringende landen, mochten Nederlandse niet-essentiële winkels tijdens de eerste coronagolf (de periode waar ons onderzoek zich primair op richt) wel open blijven, maar door het advies om ‘zo veel mogelijk thuis te blijven’ werden Nederlandse boekhandels aanzienlijk minder druk bezocht, konden evenementen niet plaatsvinden en besloten sommige zaken – vooral in grotere stadscentra – om hun deuren toch tijdelijk te sluiten. Tijdens de tweede golf koos Nederland voor een rigoureuzere aanpak, waardoor boekhandels verplicht moesten sluiten. Coffeeshops en slijterijen bleven open, terwijl boekhandels aanvankelijk zelfs geen afhaaloket mochten maken. Bibliotheken mochten dat wel.

De effecten van de eerste (partiële) sluiting waren meteen voelbaar voor die makers wier verdienmodel voor een deel gebaseerd is op optredens in boekhandels, scholen en bibliotheken. Het beeld van de impact op de uitgevers is minder eenduidig. Terwijl boeken van bestsellerauteurs relatief gemakkelijk hun weg naar de consument vinden en zich dus goed lenen voor onlineverkoop, hebben veel titels (waaronder debuten en literair risicodragende boeken) boekpresentaties en boekhandelaren beslist nodig om optimaal in de markt te kunnen worden gezet. In het voorjaar berichtten de media dat de boekhandels de uitgevers vroegen om af te zien van de publicatie van ‘boeken die persoonlijke ondersteuning van

⁴⁰ Nagelhout, 2020. Uit dit onderzoek blijkt dat 40% van de Nederlanders meer is gaan lezen tijdens de eerste lockdown.

⁴¹ De verkoop van e-books maakte met 11% geen spectaculaire groei door tijdens de coronacrisis (KvB Boekwerk, 2020d). Zowel de e-bookuitleen als de e-boekverkoop bereikten tussen eind maart en medio april wel pieken van +110% ten opzichte van de pre-corona-periode (“Boekenbarometer Q2 2020”). E-boekverkoop ging na de zomer weer terug op het niveau van de pre-corona-periode (en iets hoger dan 2019). De stijging in e-bookuitleen lijkt integendeel een permanent effect te hebben gehad: in juli 2020 zat het ruim boven het niveau van vorig jaar en hoger dan de pre-corona-periode. De crisis gaf ook een extra zet aan Kobo Plus, de abonnementendienst van e-boekgigant Kobo in samenwerking met Bol.com. Nederland is het eerste Kobo Plus-land: volgens Michiel Reijs (director Northern Europe bij Rakuten Kobo) gingen meer Nederlanders tijdens de lockdown een ‘trial’ nemen, wat vaak daarna tot vaste klanten leidt – hoewel Reijs geen cijfers wil geven over het percentage dat zich na de trial daadwerkelijk abonneert (“Michiel Reijs”, 2020).

Bibliotheken zetten ook in op digitaal lezen: begin april brachten ze de Thuisbieb in de lucht, waar ze honderd e-books gratis beschikbaar stelden (ook voor niet-leden).

Storytel, de Zweedse luisterboeken-app, zag tijdens de lockdown in Nederland een toename in gebruik, hoewel het bedrijf niet met cijfers komt. Terwijl er voor de lockdown voornamelijk onderweg werd geluisterd, wordt er nu meestal thuis samen geluisterd, met kinderboeken als populairste genre (Van Lent, 2020).

boekverkopers nodig hebben'.⁴² Het normale productieritme van het Nederlandse uitgeefbedrijf leek dus aangetast. Officiële berichten over uitgestelde of 'geannuleerde' boeken kwamen er niet in het voorjaar, en onze bronnen relativeren deze vermeende trend ook.⁴³ Sommige uitgeverij stelden nauwelijks of geen titels uit, of brachten zelfs extra, coronagerelateerde boeken uit. Veelal werden uitgestelde titels in de zomermaanden uitgebracht, normaal gezien een hele rustige periode, maar nu wegens veel vakantiegevers in eigen land en een veel lager aantal evenementen een ideaal moment voor een inhaaloperatie. De tweede lockdown lijkt veel ingrijpendere gevolgen te gaan hebben; gesloten boekhandels hebben geen ruimte meer voor nieuwe titels en titels worden volop uitgesteld.⁴⁴

In Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zorgde het verlate uitbrengen van uitgestelde titels voor een debat over 'overproductie'.⁴⁵ Fysieke boekhandels konden de hoeveelheid boeken die op korte termijn werd uitgebracht simpelweg niet stockeren en ook financieel hadden ze vaak geen ruimte voor extra risico's.⁴⁶ Zou het reduceren van het aantal titels gunstiger zijn voor het boekbedrijf? Een meerderheid van de door ons bevroegde stakeholders kan zich voorstellen dat minder uitgeven de inkomenspositie van Nederlandse auteurs zou kunnen verbeteren, maar dan uiteraard enkel voor die auteurs die de strengere selectie van titels overleven. Dat zou de diversiteit van de boekenmarkt geen goed doen. Vooralsnog lijkt het erop dat de boekenmarkt op dit punt zal blijven functioneren als hij al decennia heeft gefunctioneerd, met alle nadelen en voordelen die kleven aan die relatieve overproductie. Enkel een gezamenlijke beslissing van de hele sector zou hier verandering in kunnen brengen.

Corona blijkt ook de daling van oplages te hebben versterkt, vooral van literaire fictie. Dit is een ontwikkeling die al ongeveer tien jaar speelt. Zowel de uitgeverij als de boekhandel nemen minder risico's: de boekhandel koopt minder exemplaren in en dus dalen de eerste (en meestal enige) oplages bij de uitgeverij. De groei van webshops (die niets op voorraad nemen) versterkt deze tendens, net als de

⁴² Bakker, 2020. In dit artikel is Bakker heel kritisch op dit verzoek van boekwinkels die te veel macht naar zich zouden toetrekken door te willen dicteren wat er uit zou moeten komen. Boekhandels keken enkel naar hun eigen verdienmodel, niet naar dat van auteurs en uitgeverij. Boekhandelaren vonden het uiteraard niet prettig weggezet te worden als 'machtsbeluste haaien die nu alleen nog commerciële titels willen hebben'; sommigen grepen de coronacrisis aan om aandacht te vragen voor de manier waarop het inkoopproces verloopt (waarbij bestellingen ruim van tevoren moeten worden geplaatst), een manier van werken die zij ervaren als schadelijk voor de meer literaire titels – de naam van een bestsellerschrijver geldt in deze context als een garantie (Steinz, 2020a). Standpunten zoals die van Bakker zijn ook in het buitenland te vinden: titels uitstellen, 'everything in the deep freeze', wordt door sommigen als een 'narrow approach' beschouwd, aangezien er nu meer dan ooit gelezen lijkt te worden (Cooke, 2020).

⁴³ Wel berichtte *NRC Handelsblad* dat 22 literaire uitgeverijen een aantal titels zouden hebben uitgesteld in het voorjaar, soms voor onbepaalde tijd (Krielaars & Jaeger, 2020). Zie ook: Jaeger, 2020. Een enkele keer wordt het over het najaar gesproken als een periode waarin er 'minder titels dan normaal' zijn verschenen (Steinz, 2020c). Het najaar zag er in andere landen, door de uitgestelde titels van het voorjaar die gingen verschijnen, juist heel 'druk' uit voor boekhandels.

⁴⁴ "Schrijvers op de bres", 2020.

⁴⁵ In het tweede deel van maart alleen hebben Franse uitgeverij de publicatie uitgesteld van 5236 nieuwe titels en in mei was 18% van hun titels uitgesteld tot 2021 (Federation of European Publishers, 2020). Het betrof niet alleen literaire risicodragende titels, maar ook bestsellers (zoals die van Joël Dicker en Guillaume Musso: Georges, 2020). Bovendien maakten voornamelijk Franse uitgeverij als Grasset of Seuil duidelijk dat ze geen manuscripten meer zouden accepteren in de voorzienbare toekomst ("Face au confinement", 2020). Belangrijke Britse uitgeverijen als Faber en Penguin stelden een groot deel van hun titels uit tot het najaar of zelfs tot 2021 (Cooke, 2020).

⁴⁶ Clark, 2020. In Groot-Brittannië was er veel ophef rond wat bekend kwam te staan als 'Super Thursday', de dag (3 september) waarop er 600 titels verschenen.

groeïende populariteit van e-books en luisterboeken. Het printing on demand-model wordt op deze manier steeds prominenter, een ontwikkeling die tijdens de coronaperiode aanzienlijk is versneld.⁴⁷

De effecten van de coronacrisis op de productie zullen waarschijnlijk in 2021 zichtbaarder worden. Zo is het vanwege de geannuleerde internationale boekenbeurzen, uitgestelde internationale titels en risicomijdend gedrag waarschijnlijk dat er minder vertalingen zullen verschijnen⁴⁸, misschien ook minder literaire debuten. De gecontacteerde uitgevers hebben vorig jaar, op een uitzondering na, niet minder vertalingen ingekocht, maar de aanhoudende crisis zou de terughoudendheid kunnen vergroten. Vertaalde titels moeten het vaak van promotie door de auteur hebben, wat door reisbeperkingen complexer is geworden.

De crisis heeft niet alleen effecten op hoe boeken verkocht worden, maar ook op het soort titels dat gekocht wordt: in 2020 werden er in fysieke winkels 19% meer literair-culturele unieke titels verkocht dan via e-commerce.⁴⁹ Dit kan een indicatie zijn dat meer mensen gericht op zoek gaan naar literair-culturele titels in een fysieke boekwinkel, of dat de inrichting en dienstverlening in zo'n winkel ten goede komen aan de verkoop van literair-culturele titels. Wellicht heeft dit segment dus te lijden onder een groei van de digitale boekverkoop.⁵⁰

Een van de tijdelijke stimuleringsmaatregelen vanwege COVID-19 van het Nederlands Letterenfonds is de Productiekostensubsidie vertaalde literaire uitgaven. Die moet eraan bijdragen dat in het Nederlands vertaalde werken ook in crisistijd uitgegeven kunnen worden; zelfs buiten crisistijd dreigt bij vertalingen vaak al een exploitatietekort. Al is deze specifieke regeling een tijdelijke, het principe van de productiesubsidie is niet nieuw. Ook buiten coronatijd gaf het Letterenfonds de afgelopen decennia productiesubsidies voor titels die moeilijker te exploiteren of duurder in de productie waren, waaronder verzamelde werken, klassiekers en geïllustreerde jeugdliteratuur. Productiesubsidies maken echter maar een klein deel uit van het totale subsidiebedrag. In 2019 werd van de ruim 9,5 miljoen euro aan middelen 28 procent aan projectsubsidies voor auteurs besteed, 16 procent aan projectsubsidies voor vertalers en slechts 6 procent aan productie en innovatie.⁵¹ Dat is een begrijpelijke verdeling, aangezien het ondersteunen van nieuw werk een van de kerntaken van het Letterenfonds is.

Toch is het interessant om in deze tijd van dalende oplages – wellicht een voorbode voor een ontwikkeling waarbij kwetsbare genres verder onder druk komen te staan – productiesubsidieregelingen opnieuw te bekijken en wellicht te verbreden of aan te vullen, óók na coronatijd. Daarbij gaat het er niet alleen om de uitgevers te compenseren voor hun zet- en drukkosten – die zijn bijvoorbeeld bij dichtbundels lager dan bij omvangrijker werk, hoewel uitgevers de verkoopprijs van dichtbundels in verhouding zeer hoog moeten maken om die kosten bij de zeer lage poëzie-oplagen überhaupt te kunnen terugverdienen – maar ook om overhead (redactie, pr, boekenverkoop, rechtenverkoop, administratie) en ontwerp- en

⁴⁷ Tijdens het tweede kwartaal van 2020 alleen was er wat printing on demand betreft een groei van 57,9% ten opzichte van dezelfde periode in 2019. Er zijn wel verschillen tussen de groei van 'single copy' (populairdere optie) en 'short print run'. "Boekenbarometer Q2 2020".

⁴⁸ De steunmaatregelen die het Nederlands Letterenfonds heeft genomen om vertalingen in en uit het Nederlands te blijven stimuleren (met extra steun voor productiekosten) zal dit misschien voorkomen. Wat vertaalsubsidies uit het Nederlands betreft, was er in 2020 een recordaantal aanvragen, zoals eerder vermeld.

⁴⁹ KVB Boekwerk, 2021a.

⁵⁰ In een krantenartikel werd er daarnaast op gewezen dat er voor het eerst in tien jaar geen Nederlandse literaire roman in de top-10 van bestverkochte boeken in Nederland stond (Jaeger & Daalder, 2021).

⁵¹ Nederlands Letterenfonds, 2020, 4.

promotiekosten. Die laatstgenoemde kosten zijn bij uitgaven van geringe omvang of in kleine oplagen niet lager dan bij uitgaven van grotere omvang en van grotere oplagen, en wegen daardoor zwaar op de kostprijs. Onder meer in de VS en in Frankrijk kunnen uitgeverij al incidenteel of meer structureel dit type subsidies op zo'n manier inzetten.⁵² Het zou daarbij het mooist zijn als uitgeverijen in plaats van alleen voor individuele titels ook voor langere uitgeeflijnen zouden kunnen aanvragen: meerdere aan elkaar gerelateerde titels binnen één genre of vorm, zoals (vertaalde) poëzie, klassiekers of essayistiek.

Aanbeveling 2

Onderzoek of productiesubsidies in de toekomst anders of breder zouden kunnen worden ingezet.

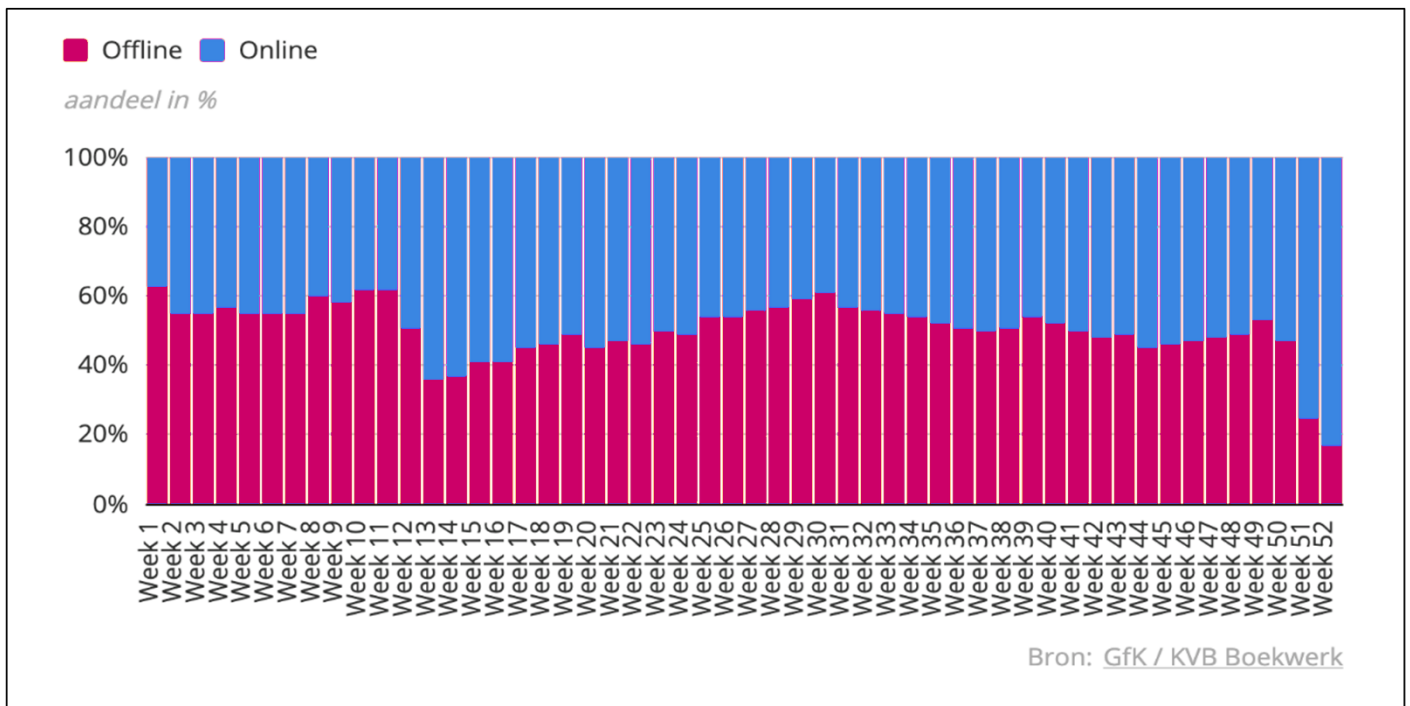
Momenteel is het niet gebruikelijk om een productiesubsidie aan te vragen voor genres als verhalenbundels en dichtbundels die volgens de aanvraagtekst 'tot het standaard repertoire van de uitgeverij behoren'; de regeling is in principe alleen bedoeld voor kostbare boeken die waarschijnlijk geen groot publiek zullen vinden. De vraag daarbij is of dat standaardrepertoire van uitgeverijen niet aan verandering onderhevig is; het lijkt niet gemakkelijk meer voor Nederlandse algemene uitgeverijen om in tijden van dalende oplagen 'onpopulaire' titels uit te blijven geven. Het breder inzetten van productiesubsidies zou, als ondersteuning van de Wet op de vaste boekenprijs, de diversiteit van het literaire boekenaanbod kunnen ondersteunen. Om de aanvraagdruk bij uitgeverijen te beperken, zou daarbij zoals hierboven vermeld op langere uitgeeflijnen in plaats van individuele titels kunnen worden ingezet.

4.2.2 Van fysiek naar digitaal: een ongelijk speelveld

Nooit eerder kwamen het fysiek- en online-aandeel van de boekenmarkt zo dicht bij elkaar als tijdens de coronacrisis. Sinds eind december 2020 is het online-aandeel zelfs fors groter dan het fysiek-aandeel. De e-commerce zat al in de lift, maar het fysieke aandeel bleef vóór 2020 rond de 60%.⁵³ Tijdens de coronacrisis bereikte dat aandeel echter dieptepunten van 35% (tijdens de strenge maatregelen vanaf week 13) tot zelfs 17% (bij de winkelsluiting eind december, tijdens de voor de jaarlijkse omzet van fysieke winkels zo cruciale feestdagen).

⁵² Zie voor de VS [Grants for art projects](#); zie voor Frankrijk [Aide aux éditeurs pour la publication d'ouvrages](#) en [Aide à la promotion des éditeurs](#).

⁵³ In 2019 stond dat aandeel op 56%, in 2018 op 58% en in 2017 op 61% (Nagelhout, 2020).



Hoewel de cijfers laten zien dat mensen zich zodra de versoepeling van de maatregelen het toeliet massaal naar de lokale boekhandel repten⁵⁴, is het over het hele jaar bekeken duidelijk dat de e-commerceskanalen de grote winnaars zijn van dit eerste coronajaar. Dit sectordeel groeide met 32% ten opzichte van 2019; de fysieke winkels boekten een verlies van -10% (ca. 34 miljoen euro).⁵⁵

Er zijn geen officiële cijfers omtrent de omzetverdeling binnen de e-commercesector, maar het groeiaandeel van de online verkoopkanalen kwam vermoedelijk grotendeels op de rekening van de website Bol.com terecht.⁵⁶ Hoewel er ook sprake is van een (soms explosieve) groei van de websites van lokale boekhandels tijdens de coronaperiode, is deze groei lang niet voldoende om de verliezen van de fysieke winkels goed te maken.⁵⁷ Het onlinelandschap ziet er, na twee golven coronacrisis, nog steeds als een monopolie uit.

4.2.3 Mogelijke kansen

Bol.com beschouwen als de dader en de fysieke winkels bewenen als de slachtoffers strookt niet met de gesprekken die we met de partners hebben gehad, en zal ons ook niet helpen bij het nadenken over manieren om het huidige literaire ecosysteem te versterken. Eens te meer willen we benadrukken dat het kijken naar de sector in het licht van onderlinge afhankelijkheid productiever is. Anders gezegd: voor het boekenvak als geheel is een monopoliepositie (van welke speler dan ook) nooit een positief gegeven. Uit een gesprek dat wij hadden met Bol.com bleek dat ook daar de waarde van de fysieke boekhandel wordt gezien en erkend, als plek voor samenkomsten en het zichtbaar maken van het boek in het straatbeeld.

⁵⁴ In week 27 werden de maatregelen versoepeld. Het marktaandeel van de fysieke boekwinkels begon al in week 25 te stijgen en het bleef tot week 30 toenemen, tot het ongeveer op het niveau van de pre-coronaperiode kwam (61%). (Zie hoofdstuk 2, figuur 2.)

⁵⁵ Zie hoofdstuk 2, figuur 2.

⁵⁶ Dit werd ook bevestigd in ons gesprek met een vertegenwoordiger van Bol.com. Zie ook Nagelhout, 2020. In 2020 gebruikte 32% van de (ondervraagde) Nederlanders Bol.com om boeken te kopen, 5% meer dan het jaar voordien. 24% van de respondenten koos voor de onafhankelijke boekhandel (1% minder dan in 2019).

⁵⁷ Vaak te verklaren aan de hand van de onderontwikkeling van die websites, waar tijdens de crisis weer aan gewerkt werd. Zie ook: Van de Vusse, 2020.

Een duurzamere toekomst voor fysieke boekwinkels kan misschien voorgesteld worden via onderstaande *best practices*, zowel uit Nederland als uit het buitenland.

Bookshop.org

In de zomer van 2019 werd door de uitgevers van Das Mag Bookaroo gelanceerd, een online verkoopplatform dat werd gepresenteerd als een boekhandelvriendelijk alternatief voor Bol.com, omdat het een manier was om lokale boekhandels van bestellingen te laten profiteren. Toen het al na enkele maanden ter ziele ging stelden de twee oprichters die zelf hadden geprobeerd Bookaroo draaiend te houden dat het om een [‘verdomd grote klus’](#) ging. Het Amerikaanse initiatief Bookshop.org – tijdens de coronaperiode ontstaan als [‘indie alternative to Amazon’](#) – biedt misschien enig perspectief. Oprichter en kleine uitgever Andy Hunter liet zich door het scepticisme van het Amerikaanse boekenvak niet uit het lood slaan. Waar eerdere platforms faalden, slaagde hij er met een klein team in om in mei en juni 2020 ongeveer 11,5 miljoen dollar winst te boeken; meer dan 3,6 miljoen dollar werd verdeeld onder de 750 aangesloten boekwinkels.

Kopers selecteren op de website een boekhandel waarbij ze de bestelling willen plaatsen. De boeken worden bezorgd door Ingram, een grote boekleverancier; de boekhandels hoeven de titels in kwestie dus niet op voorraad te hebben en verzendkosten betalen ze evenmin. Per bestelling krijgen ze 30% van de adviesprijs. Overigens heeft het initiatief ook [in Groot-Brittannië](#) sinds november 2020 voet aan de grond gekregen; op 1 maart 2021 werd bekend gemaakt dat daar inmiddels 1 miljoen pond gegenereerd was voor onafhankelijke Britse boekhandels.

Misschien kan het succes van Bookshop.org Bazarow.com een hart onder de riem steken. Deze website waarin Bookaroo is opgegaan wil niet alleen boekhandels, maar ook auteurs en vertalers meer laten verdienen aan hun verkochte titels.

De Franse situatie

De Franse staat investeerde tijdens de coronacrisis fors in de fysieke boekhandels, die ze beschouwt als ‘de economische longen van de boekketen’.⁵⁸ In 2020 werd meer dan 30 miljoen euro steun uitgegeven voor de vaste lasten. Een extra budget van 12 miljoen euro werd gereserveerd voor de modernisering van de boekhandels, zowel op het gebied van digitalisering als wat de naleving van coronamaatregelen betreft. Tijdens de tweede lockdown heeft de staat, bezorgd om het oneerlijk speelveld dat gecreëerd wordt door het monopolie van een buitenlandse speler als Amazon, besloten om de verkoop op afstand te vergemakkelijken door de Franse post de verzendkosten te laten dragen.⁵⁹

In hoofdstuk 3 bleek dat efficiëntie en concurrentiepositie in de boekensector veelal geen prioriteit zijn. Dit speelt in deze bijzondere periode ook sommige boekverkopers parten; enkel een goedwerkende website kan lezers verleiden *niet* naar Bol.com te gaan, maar lang niet iedereen heeft de knowhow en middelen om die op te zetten, laat staan om voldoende zichtbaar te zijn en met voldoende marketingbudget te werken. Hier valt door samenwerking binnen de sector wellicht nog vooruitgang te boeken.

Waar de Franse overheid lokale boekhandels tracht te beschermen tegen de buitenlandse monopolist Amazon, geldt Bol.com in Nederland als een gewone medespeler en collega (belangrijk lid ook van CPNB en de Boekverkopersbond) én als een lokaal alternatief voor Amazon.⁶⁰ Ook de strijd tegen de ontleding heet Bol aan het hart te gaan. De situatie waarin de fysieke winkels zich momenteel bevinden laat Bol.com niet onverschillig, bleek uit ons gesprek met één van hun vertegenwoordigers en het bedrijf benadrukt open te staan voor samenwerking. Het bedrijf startte een eigen koop lokaal-actie, de ‘Winkel in de buurt’-sectie.⁶¹ Op 1 maart 2021 kondigde Bol.com aan in het geheel te stoppen met de particuliere verkoop van boeken, films en muziek. Slechts enkele reguliere fysieke boekhandels (waaronder het Haagse Paagman) bieden via Bol.com nieuwe boeken aan.

Op 10 februari 2021 werd bekend dat Bol.com een substantieel (niet nader gespecificeerd) bedrag aan CPNB schonk: daarmee zou bijvoorbeeld de #steunjeboekhandel-actie kunnen worden voortgezet, zo

⁵⁸ Centre Nationale du Livre, 2020a.

⁵⁹ Centre Nationale du Livre, 2020b. Uiteraard werd dit mede mogelijk gemaakt doordat de Franse post genationaliseerd is.

⁶⁰ Dendooven, 2020.

⁶¹ Zie [Winkel in de buurt](#). ‘Winkel in de buurt’ werd in Vlaanderen gelanceerd om de lage populariteit van Bol.com daar te verbeteren; op 16 december, na de aankondiging van de ‘harde lockdown’, werd dit onderdeel ook toegevoegd aan de Nederlandse website. Gefilterd op categorie worden lokale ondernemers in de kijker gezet die via Bol.com verkopen, met de mogelijkheid direct bij hen te bestellen. De definitie van ‘ondernemers’ is breed gehanteerd: onder de sectie ‘boeken’ zijn er lang niet alleen boekhandels (wellicht een minderheid), maar ook kleine lokale uitgeverijen, auteurs, particulieren en winkels die meerdere soorten items verkopen. Om hoog te worden getoond in de zoekresultaten, moet men extra betalen. In Nederland zijn er voor de sectie ‘boeken’ in totaal 1810 ‘ondernemers’ te zien, tegenover 125 in Vlaanderen.

suggereerde Bol.com.⁶² Het Nederlandse bedrijf trad daarmee in de voetsporen van Amazon: dat bedrijf gaf in het Verenigd Koninkrijk een financiële injectie aan de boekenwereld door een Coronavirus Emergency Fund for Authors te starten.⁶³ Net zoals in het Verenigd Koninkrijk, werd de gift van Bol.com niet unaniem positief door de literaire gemeenschap ontvangen.⁶⁴ Wantrouwen tegen grote spelers is niet zomaar weggenomen, maar op dit moment is nog niet duidelijk welke vorm van solidariteit wél breed geaccepteerd zou kunnen worden.

Aanbeveling 3

Onderzoek hoe boekhandels op een brede schaal van online verkoop zouden kunnen profiteren.

Eventueel kan dat door nieuwe samenwerkingen aan te gaan (zie 'Bookshop.org'), of door ondersteuning te ontvangen van externe partijen die bepaalde verzendkosten of administratieve kosten zouden kunnen dragen (zie 'De Franse situatie').

Individuele boekhandels kunnen intensiever gebruik maken van de mogelijkheid om via Bol.com boeken te verkopen. Dit kan in sommige gevallen een manier zijn om een deel van de winst van een verkocht boek voor rekening van een fysieke boekhandel te laten komen. Nadeel van deze aanpak is dat de zichtbaarheid en marktpositie van Bol verder vergroot worden: voor de meeste klanten zal het niet duidelijk zijn dat hun boek door een fysieke boekhandel wordt aangeboden. Dit zou verholpen kunnen worden wanneer Bol aan lokale boekverkopers meer mogelijkheden biedt om bestellingen te personaliseren, bijvoorbeeld met een eigen flyer of eigen inpakdozen.

4.2.4 Verschuivingen in de boekhandelswereld door de coronacrisis

In maart 2020 werd volop gevreesd dat een derde van de boekhandels niet zou overleven, maar dat is vooralsnog beslist niet het geval gebleken.⁶⁵ Wel wekte de sluiting van een vestiging van Athenaeum in Amsterdam in de kranten grote zorgen, hoewel deze ontwikkeling maar gedeeltelijk aan de coronacrisis te wijten is.⁶⁶ De groeiende ontleding⁶⁷ heeft de positie van fysieke boekwinkels al jarenlang verzwakt en COVID-19 dreigt voor sommigen de genadeslag te worden. De sluiting van Athenaeum past ook in een al in paragraaf 2.5 aangestipte trend: vooral winkels die het van passanten moeten hebben, kwamen onder

⁶² Van Velzen, 2021.

⁶³ Flood, 2020.

⁶⁴ Dobbelaer, 2021.

⁶⁵ De Rek, 2020.

⁶⁶ De Cocq, 2020. De Roeterseiland-vestiging werd gesloten. Deze vestiging van Athenaeum is sterk afhankelijk van een publiek van studenten van de nabijgelegen Universiteit van Amsterdam; de volledige dan wel gedeeltelijke coronasluiting van de universiteit zal dus zeker hebben bijgedragen aan het besluit om Roeterseiland af te stoten.

⁶⁷ De afgelopen decennia is het aantal uur dat mensen per week aan het lezen van boeken besteden gestaag teruggelopen. De coronacrisis liet overigens wel een opleving zien van het lezen in boeken. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat de ongelijkheden in Nederland groeien, zowel bij volwassenen als bij kinderen: er zijn steeds meer laaggeletterde én steeds meer excellente lezers in Nederland ("Leesmonitor", z.d.).

druk te staan. De hoge huurprijzen van panden in stadscentra maken deze winkels extra kwetsbaar.⁶⁸ Lokale boekhandels die veel bijproducten verkopen (puzzels, wenskaarten, tekenspullen, knutselmateriaal) waar tijdens de crisis veel vraag naar was, bleken weerbaarder.⁶⁹

Ook de grote klantenloyaliteit en de populariteit van de 'koop lokaal' -boodschap spelen een belangrijke rol bij het al dan niet voortbestaan van een lokale boekhandel.⁷⁰ Onze gesprekspartners vinden sowieso dat koop lokaal-acties een structurele plek mogen krijgen binnen de boekensector. Steeds meer burgers blijken daarnaast bereid te zijn nog verder te willen gaan en te investeren in lokale ondernemers, vanuit het besef dat een bloeiende middenstand een voorwaarde is voor een prettige en veilige dorps- of stadskern. Ook boekhandels kunnen hiervan profiteren.

Aanbeveling 4

Betrek lezers(gemeenschappen) sterker en stimuleer hun gevoel van gedeeld 'eigenaarschap'.

Eind 2020 werd er een onverwachte samenwerking in de boekensector aangekondigd: CPNB nam lezerscommunity Hebban over. Waar Hebban tot nog toe vooral een platform was voor discussie tussen lezers over literatuur – in coronatijd ontpopte het zich niet tot plek waar literatuurliefhebbers ook financieel of anderzijds aan de literaire wereld bijdroegen – biedt deze overname nieuwe mogelijkheden om lezers actiever bij de boekenwereld te betrekken. Boekliefhebbers profileren zich in Hebban-verband niet alleen enthousiast als boekenfan, maar blijken onderling ook bereid tot uitwisseling en participatie. Gemeenschappen zoals die rond Hebban kunnen worden uitgenodigd tot een groter en actief uitgedragen 'eigenaarschap' van wat er in de boekensector gebeurt. Zo kunnen groepen lezers zich ontwikkelen tot ambassadeur, 'vriend' of ondersteuner van sectorbrede campagnes of initiatieven, of van schrijvers, boekhandels, uitgeverij of festivals. Influencers – mits geloofwaardig en goedgekozen – kunnen worden ingezet om het eigenaarschap en de betrokkenheid van lezersgemeenschappen aan te jagen en te legitimeren.

⁶⁸ Verder onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre boekhandels, vanwege de duidelijke maatschappelijke functie die ze als culturele podia voor makers spelen, onder 'maatschappelijk vastgoed' zouden kunnen worden geschaard, net zoals buurthuizen, cultuurcentra of scholen. Deze status houdt ook lagere huurprijzen in, wat stedelijke boekhandels veel zou kunnen helpen. De status van 'commerciële spelers' die boekhandels hebben, maakt dit natuurlijk problematischer. Toch zou onderzocht kunnen worden of deze twee functies legaal gezien onderscheiden kunnen worden, waardoor de culturele functie subsidieerbaar gemaakt kan worden zonder de economische functie aan te tasten.

⁶⁹ De Boer, 2020; Bruins, 2020.

⁷⁰ Steinz, 2020a.

Het coöperatiemodel: boekenliefhebbers steunen boekhandels én auteurs

Enkele boekhandels overleefden het coronajaar 2020 via inventieve toepassingen van het coöperatiemodel. Hun vaste klanten werden gezamenlijk eigenaar van de winkel door een bedrag tussen de 100 en 1000 euro in te leggen. [De Nieuwe Boekhandel](#) in Amsterdam en [Het Colofon](#) te Arnhem lukte het in 2020 ruimschoots het aantal benodigde leden te vinden. Het Colofon vond de benodigde 250.000 euro tussen maart en september 2020 zonder veel moeite onder 260 vaste klanten. In de VS bestaat [dit model](#) overigens al langer.

De [steun vanuit lezers](#) past in een algemene trend: gewone burgers nemen het heft vaker in eigen hand. Juist in crisistijd sluiten burgers zich makkelijker aaneen voor [een maatschappelijk of cultureel doel](#); bijvoorbeeld door gezamenlijk hun eigen energie op te wekken, of zelf zorg of kinderopvang te organiseren.

De eigenaar van Het Colofon in Arnhem stelt dat dit model voor boekhandels meer uitzicht biedt op financiële zekerheid en continuïteit. Hij meent met het coöperatiegeld meer 'een maatschappelijk-culturele instelling' dan een commercieel bedrijf te kunnen zijn, omdat de coöperatievorm 'een balans creëert tussen de belangen van klanten en die van de boekhandel'. De aandeelhouders kunnen hun bijdrage eventueel na twee jaar terugvragen. Dat stimuleert hun betrokkenheid; de boekhandelaar zet ze graag in als 'ambassadeurs' van de winkel. Tien procent van de inleg wordt bovendien ingezet voor programmering van kunst en cultuur.

Voor boekliefhebbers biedt het coöperatiemodel veel goeds. Ons onderzoek laat zien dat ze een diep gevoel van 'eigenaarschap' en verbondenheid met de boekensector voelen. Via hun aandeel ontmoeten ze gelijkgestemden. En hun steun biedt zingeving: bijdragen aan leesbevordering en ambassadeur zijn van het boek voelt goed. De coöperatie zien ze als van maatschappelijk belang: hun steun helpt stadscultuur en lokale bedrijvigheid vooruit. Bovendien kan met hun steun de boekhandel een plek blijven waar schrijvers (betaald) kunnen optreden.

En zo lijkt het coöperatiemodel goed voor boekenkopers, voor boekhandelaars én voor schrijvers. En win-win-win-situatie dus, al is deze vorm van bedrijfsvoering nog pril. Onduidelijk is wat het op termijn voor boekhandels betekent de zeggenschap over de bedrijfsvoering te moeten delen met enkele honderden mede-eigenaren. Zal het lukken de aandeelhouders blijvend te binden, de eigen signatuur en identiteit van de winkel overeind te houden en een duidelijke koers te varen in het boekenaanbod en de evenementenprogrammering?

Het onderzoek naar coöperatievorming rond boekhandel Het Colofon tijdens de coronacrisis werd mede uitgevoerd door UU-studenten Janneke Schoorlemmer, Rymke Schuurmans en Jenneke Wisselink.

De klantenervaring *binnen* de boekhandel is door corona eveneens veranderd. Struinen, de troef bij uitstap van fysieke winkels, is niet of in zeer beperkte mate mogelijk, met weinig kansen voor impulsaankopen.⁷¹

⁷¹ Richards & Nagelhout, 2020.

Boekhandelaren merken dat lezers zich meer dan ooit door recensies en tv-besprekingen laten leiden bij het kiezen van een boek, wat de bestsellercultuur lijkt te versterken.⁷²

COVID-19 heeft ontwikkelingen rond de boekverkoop eerder versneld dan fundamenteel veranderd. Bovenal zorgt de crisis voor een hernieuwd gevoel van urgentie rond de toekomst van de boekhandel. De 'harde lockdown' vanaf december 2020 heeft dat gevoel binnen de boekensector nadrukkelijker aangewakkerd dan de 'intelligente lockdown' vanaf maart 2020: meteen na de aankondiging van die harde lockdown heeft de KVB een dringend beroep gedaan op de Tweede Kamer om boekhandels als essentiële winkels aan te merken. Waar andere Europese landen de waarde van boeken en boekhandels vanuit een cultureel en emotioneel perspectief verantwoordt (lezen wordt gepresenteerd als goed voor de geest), beklemtoont deze Nederlandse lobby de maatschappelijke functie van literatuur: boeken vervullen 'een vitale functie als het gaat om meningsvorming en debat'.⁷³ Boekhandels sluiten zou in strijd zijn met de 'grondrechtelijk beschermde vrijheid van meningsuiting', een harde klap voor het land dat ooit 'de bakermat van de drukpersvrijheid' was.⁷⁴ Vooralsnog heeft deze argumentatie niet tot een fundamentele wijziging van het beleid geleid, op een algemene mogelijkheid tot click & collect voor alle retailbedrijven na.

Aanbeveling 5

Investeer in de toegankelijkheid van boeken voor jongeren (ook in crisistijd) en in leesbevordering.

Als het gaat om de maatschappelijke functie en de toegankelijkheid van literatuur, dan zijn de partners binnen dit project eensluidend: kinderen en jongeren behoren tot de allerbelangrijkste doelgroep. Leesbevordering is een speerpunt van de gehele sector, als middel om nieuwe generaties te scholen en te ontwikkelen. De sluiting van de bibliotheken in de eerste lockdown vanaf maart, en de gelijktijdige sluiting van de basisscholen en middelbare scholen, zette het debat over onderwijsongelijkheden in Nederland op scherp en bracht bestaande leesbevorderingsstrategieën in gevaar. De les die daaruit geleerd is, is dat het toegankelijk houden van het boek voor jonge mensen een topprioriteit is in crisistijd; niet voor niets bleef de bibliotheek als 'afhaaloket' open tijdens de verzwaarde lockdown vanaf december 2020. Maar ook buiten crisistijd is het cruciaal om groeiende kansenongelijkheid via leesbevorderingsinitiatieven tegen te gaan.

⁷² Steinz, 2020a.

⁷³ Anne Schroën (directeur Boekverkopersbond), Martijn David (algemeen secretaris GAU), Eveline Aendekerk (directeur CPNB) namens de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak. "Klemmend beroep om boekhandels open te houden", 15 december 2020, gedeeld op LinkedIn.

⁷⁴ Korthals Altes, 2020.

4.3 Financiering en financiële kwetsbaarheid

Zoals getoond in hoofdstuk 3, scoren zakelijke en financiële drijfveren (waarden uit het ‘market regime’ en het ‘regime of industry’) relatief laag in de boekensector. Voor de instellingen en individuen die werkzaam zijn in deze wereld, draait het dus niet in de eerste plaats om geld en productionele efficiëntie. Tegelijkertijd is inzicht in financiële structuren wel degelijk cruciaal voor wie het functioneren van de boekensector goed wil begrijpen. Er gaan niet alleen substantiële bedragen om in deze sector (met een omzet van 563 miljoen uit boekverkoop in 2019 en 597 miljoen in 2020⁷⁵), duizenden mensen zijn er ook voor hun broodwinning (ten dele) afhankelijk van.⁷⁶

4.3.1 Kwetsbaarheden: een poreuze financiële basis

Wat geldt voor de cultuursector als geheel, geldt ook voor het boekensegment: de makers die er de kern van uitmaken en die het product leveren waaruit alles voortkomt, behoren tot degenen met de zwakste financiële positie. Diverse rapporten van de laatste jaren hebben aangetoond dat zelfstandigen in de cultuursector op of onder het bestaansminimum leven en regelmatig gratis werk leveren in de hoop op latere wél betaalde klussen.⁷⁷ Uit onderzoek van KVB Boekwerk blijkt dat slechts een klein deel van de auteurs substantiële inkomsten uit royalty's ontvangt: een selecte groep van 147 auteurs ontvangt 55 procent van alle royalty's, terwijl die groep maar ongeveer 1 procent van het totale aantal auteurs van de algemene boekenmarkt omvat.⁷⁸ Een wat ouder onderzoek van de Vereniging van Letterkundigen (nu: Auteursbond) over 2013 en 2014 liet zien dat veel schrijvers, zeker zij die niet gesubsidieerd worden, beneden modaal verdienen: schrijvers en vertalers verdienden ongeveer 28.000 euro bruto per jaar, 20 procent minder dan modaal.⁷⁹

⁷⁵ KVB Boekwerk, 2020b; KVB Boekwerk, 2021b.

⁷⁶ Exacte en zeer recente gegevens van de werkgelegenheid van de boekensector zijn er niet, maar er bestaan wel onderzoeken die een indruk of een iets oudere stand van zaken geven. Onderzoek van SEO in opdracht van KVB Boekwerk gaat voor 2017 uit van maar liefst ruim 22.000 auteurs en vertalers, 990 fte binnen de uitgeverijwereld, en tussen de 1265 en 2296 fte voor de boekverkoperswereld (Hof, In 't Veld & Verheuveld, 2019). Een onderzoek van CBS laat zien dat er in 2019 zo'n 15.000 mensen werkzaam waren bij openbare bibliotheken, uitgeverijen en boekhandels (CBS, 2020a). Overigens blijkt uit de CBS-cijfers dat het aantal werknemers in de boekensector sterk afnam: in 2010 waren er nog ruim 20.000 werknemers. Bij de cijfers voor auteurs moet als belangrijke kanttekening worden geplaatst dat het maar zeer gedeeltelijk gaat om mensen die fulltime of zelfs maar parttime schrijver zijn; ook veel meer incidentele publicisten zitten daartussen. Over het getal meer reguliere schrijvers in Nederland is niets met zekerheid te zeggen; bij een inkomensonderzoek uit 2013–2014 vulden 466 auteurs een enquête in, maar het is duidelijk dat daarmee beslist niet de gehele doelgroep van geregelde publicisten wordt gedekt (Van der Veen, De Jong & Faber, 2016).

⁷⁷ Zie voor de arbeidsmarkt als geheel bijvoorbeeld: SER, 2016.

⁷⁸ KVB Boekwerk, 2019a.

⁷⁹ Van der Veen, De Jong & Faber, 2016.

Taalbaas, geïnspireerd door de New Deal

Als onderdeel van de New Deal nam de Amerikaanse overheid tijdens de Depressie van de jaren 1930 duizenden schrijvers, muzikanten, theatermakers, designers, schilders, beeldhouwers en fotografen in dienst. Armoede en hongersnood werden zo voorkomen, maar het was ook expliciet de bedoeling dat ze hun talenten konden blijven ontwikkelen. In ruil voor het salaris van een gemiddelde loodgieter werden zij geacht hun talenten ter beschikking te stellen van de hele gemeenschap.

De meeste vormen waarin artiesten toen werden ingezet (voorstellingen maken, overheidsgebouwen van kunst voorzien, muziekonderricht geven) zijn vandaag wegens COVID-19 onmogelijk. Toch bleek Den Haag na een [oproep](#) van meer dan 250 academici, schrijvers en theatermakers bereid te investeren in een pilot van [Taalbaas](#): een online platform dat afgelopen zomer jongeren tussen 12 en 18 in contact bracht met schrijvers, journalisten, *spoken word*-artiesten en cabaretiers om een talige workshop te volgen. Een win-win: een welkome financiële injectie voor de zzp'ers en extra oefening voor jongeren die steeds vaker [worstelen](#) met taalvaardigheid.

Nederland heeft met een organisatie als de Schrijverscentrale een bijzondere troef in handen: die zorgt er mede voor dat auteurs regelmatig betaald kunnen optreden. Internationaal is dat bijzonder, en binnen Nederland bestaan er ook geen andere culturele sectoren die over zo'n bemiddelingsorganisatie beschikken. Dat alles neemt niet weg dat er door veel auteurs – met name de niet-bestsellerschrijvers, uiteraard, die weinig kunnen eisen – ook regelmatig gratis arbeid geleverd wordt. Denk aan onbetaalde optredens in radio- en televisieprogramma's, interviews in kranten, boekpresentaties en signeersessies in boekhandels. Uiteindelijk dienen deze klussen een financieel doel: ze zijn er voor marketingdoeleinden. Het feit dat auteurs zoveel gratis optredens leveren aan boekhandels zorgt echter ook voor deprofessionalisering van de sector en voor een verdere verzwakking van de inkomenspositie van auteurs.⁸⁰

Tegelijkertijd is duidelijk dat het systeem bestaat bij gratie van deze gratis arbeid. De financiële situatie van veel fysieke boekhandels is immers kwetsbaar, zoals we in de paragraaf over distributie opmerkten, en het fatsoenlijk vergoeden van optredens is voor veel boekhandels daarmee lastig of onmogelijk.

⁸⁰ Deze kwesties kwamen ter sprake in de interviews met CPNB en Schrijverscentrale die we voor dit project afnamen.

Aanbeveling 6

Maak structurele ondersteuning van de culturele functie van de boekhandel met subsidies mogelijk, waardoor boekhandels optredens van auteurs eerlijk kunnen honoreren.

Op 4 februari 2021 werd een nieuwe steunmaatregel aangekondigd, een samenwerking tussen het Nederlands Letterenfonds, De Schrijverscentrale en de KBB: een regeling om schrijversoptredens te stimuleren. Door middel van een (gedeeltelijke) subsidiëring van het honorarium wordt de drempel verlaagd voor een boekhandel, bibliotheek of school om een auteur te boeken en goed te vergoeden voor zijn of haar bijdrage. Deze regeling biedt zeker voor boekhandels interessante mogelijkheden: met deze nieuwe vorm van subsidie wordt niet alleen het profiel van de boekhandel als culturele instelling versterkt, maar ook de financiële positie van auteurs ondersteund. Een structureel vervolg op deze regeling in de toekomst zou op beide partijen een gunstige invloed kunnen hebben.

Uiteraard worden er ook veel activiteiten georganiseerd waar auteurs wél een honorarium voor ontvangen; zeker voor het literaire segment en bij jeugdauteurs is dit een niet te onderschatten deel van hun inkomen.⁸¹ Denk aan de opkomst van de festivalcultuur de laatste jaren, maar ook aan schoollezingen, boekhandellezingen en bibliotheekactiviteiten waarbij de Schrijverscentrale bemiddelde. De coronacrisis zorgde ervoor dat deze inkomstenbron stil kwam te liggen, al werd een deel ervan via digitale schoolbezoeken in ieder geval financieel gecompenseerd.

Bibliotheken hebben te kampen met sterk veranderend gebruik. Het aantal uitleningen en het aantal abonnementen neemt al jaren af: zo werden er in 2019 met 61,09 miljoen ‘papieren’ uitleningen 4 procent minder boeken geleend dan een jaar eerder.⁸² Definitieve cijfers over 2020 zijn nog niet bekend, maar die zullen door de lockdowns zeer waarschijnlijk lager zijn dan in 2019. In 2019 nam het aantal door bibliotheken georganiseerde activiteiten sterk toe – bibliotheken presenteerden zich dus steeds meer als belangrijke culturele organisatoren – maar voor 2020 zal het aantal bibliotheekactiviteiten juist laag hebben gelegen, vanwege de lockdown en de beperkingen op het aantal bezoekers.⁸³ De sluiting van de bibliotheken heeft daardoor ook voor auteurs consequenties gehad: die misten daarmee inkomsten uit leengelden én inkomsten uit activiteiten.

⁸¹ Het is complex om hierover uitspraken te doen, omdat naar de financiële positie van jeugdauteurs geen detailonderzoek bestaat. Daar komt nog bij dat de inkomsten van auteurs ingrijpend verschillen en dat een belangrijk deel van de auteurs ook inkomsten uit een baan naast het schrijven haalt (zie voor schattingen en algemene overzichten KVB Boekwerk, 2019b). Een onderzoeksartikel van *de Volkskrant* suggereert dat festivals in toenemende mate financieel van belang zijn voor auteurs, maar het ontbreekt aan concrete cijfers voor de inkomsten die auteurs uit dit soort evenementen halen (Obbema, 2018). Uit de cijfers op de website van de [Schrijverscentrale](#) blijkt overigens wel dat het aantal bemiddelingen van de Schrijverscentrale sinds 2011 is gedaald.

⁸² CBS, 2020b.

⁸³ Cijfers daarover zijn bij het schrijven van dit rapport nog niet bekend, maar duidelijk is wel dat alle bibliotheken activiteiten hebben moeten afgelasten. Het overgrote deel van de bibliotheken (94 procent van 65 bibliotheken die deelnamen aan een onderzoek) zette wel nieuwe activiteiten op, al dan niet online (Oomes, Van den Burgt & van der Dool, z.d.).

Lezers steunen de boekensector niet alleen door het kopen of lenen van boeken; vooral in Angelsaksische landen blijken lezers ook bereid schrijvers financiële en praktische steun te verlenen. In Nederland zijn er diverse voorbeelden van individuele theatermakers of muzikanten met succesvolle crowdfundingprojecten, maar in de Nederlandse boekenwereld speelt crowdfunding vooralsnog nauwelijks een rol.

De kunst van het vragen

In 2020 vroeg een aantal schrijvers hun lezers rechtstreeks om steun. Zo plaatste Aafke Romeijn een doneerknop op haar website, gebruikte Simon(e) van Saarloos platform Paquet om ongepubliceerd werk aan te bieden, en vroeg dichter Saskia van Leendert lezers een abonnement te nemen op haar werk. Die vraag om hulp stelden auteurs vaak individueel, via hun eigen pagina's of social media-kanalen. Anders dan muzikanten, beeldend kunstenaars en theatermakers lijken schrijvers de weg naar gespecialiseerde platforms als [Voordekunst](#) en [Patreon](#) nog niet zo te hebben gevonden; schrijfster Hanneke Hendrix is met haar Patreon-pagina een uitzondering. Hoewel er voorbeelden zijn geweest van literaire tijdschriften en boekhandels die via particuliere bijdragen werden geholpen, kent de boekenwereld anders dan de muziek, het theater en de museumsector geen traditie waarin liefhebbers gevraagd wordt collectief te 'geven aan cultuur'. In de podiumkunsten en de beeldende kunst slagen makers en instellingen er [al anderhalve eeuw](#) in om rechtstreeks door groepen bewonderaars te worden aangemoedigd en ondersteund. De musici van [het Residentie Orkest](#) zijn trots op de hulp van 1500 liefhebbers, de [acteurs van ITA](#) verwelkomen donaties van 2000 toneelfans, en het [Concertgebouworkest](#) bedankt jaarlijks 20.000 trouwe vrienden. Zo vloeien in de klassieke muziek en het theater structurele inkomsten rechtstreeks van liefhebber naar maker. De boekensector heeft daar wel allerlei individuele initiatieven, maar nog geen eigen breder georganiseerde mecenaatstraditie tegenover weten te zetten.

Een onderzoek naar vragen om steun door individuele schrijvers tijdens de coronacrisis loopt nog en wordt uitgevoerd door Radboud Universiteit-student Maaïke van Leendert

4.3.2 Kansen: een goed georganiseerde sector

Terwijl de boekensector dus evident kwetsbare aspecten kent die in de coronacrisis beter zichtbaar zijn geworden, met name aan de kant van de auteurs en de boekhandels, staat de sector als geheel er niet per se slecht voor. Dat heeft onder meer ermee te maken dat de Nederlandse boekensector, meer dan in sommige andere landen, goed georganiseerd is en diverse belangrijke collectieve regelingen kent. Te denken valt aan het leenrecht, het (niet-verplichte maar veel gebruikte) modelcontract voor boeken, de Auteurswet en een standaardtarief per vertaald woord (voor een toelichting: zie bijlage 6). De Wet op de vaste boekenprijs ondersteunt niet alleen kleinere boekhandels tegen concurrentie van grote partijen,

maar maakt ook 'kruissubsidie' mogelijk: Nederlandse algemene uitgeverijen en boekhandels gebruiken in de regel de winst van beter verkopende titels om moeilijker verkopende titels (als dichtbundels en verhalenbundels) intern te 'subsidiëren'.⁸⁴

Daarnaast bestaat er een tamelijk uitgebreid systeem van overheids- en Fondssubsidies.⁸⁵ De bibliotheken worden grotendeels vanuit gemeenten gesubsidieerd, terwijl individuele schrijvers, festivals en in mindere mate uitgevers via het Nederlands Letterenfonds met projectbeurzen en subsidies worden gesteund. De ervaring in Nederland met literatuursubsidie is groot: het Fonds voor de Letteren, een van de twee voorgangers van het Nederlands Letterenfonds (de andere was het Nederlands Productie- en Vertalingenfonds), werd in 1965 opgericht en is daarmee een van de oudste literatuurfondsen van Europa.⁸⁶

We kunnen de kansen voor de Nederlandse boekensector in crisistijd echter ook anders benaderen dan via de organisatie van het vak, namelijk vanuit de leescultuur en de consumptie. Door de onstuimige groei van de e-commerce werden de relatief lagere verkopen van fysieke boekhandels gecompenseerd. Wel is het realistisch om te verwachten dat deze verschuiving van fysieke naar digitale verkoop voor een aanzienlijk deel van de minder goed verkopende auteurs geen goed nieuws is. Voor auteurs zijn juist fysieke boekhandels een belangrijke bron voor hun royalty's, zo blijkt uit onderzoek van KVB Boekwerk.⁸⁷ Dat kan onder meer te maken hebben – zoals het genoemde onderzoek opmerkt – met het feit dat e-commerce door de longtail wordt gekenmerkt: online boekhandels maken veel verschillende titels leverbaar, met een kleine afzet per titel. Tegelijkertijd zet de fysieke boekhandel sterker dan e-commerce in op het doen van persoonlijke aanbevelingen; bij grote internetboekhandels komen lezers vaker bij de titels van dezelfde bestsellers uit.

Boekgenres als poëzie, essay en 'kleinere' vertalingen staan al langer onder druk, en mede daardoor zijn de arbeidsomstandigheden voor met name vertalers niet rooskleurig. Zo hebben vertalers slechts in beperkte mate recht op royalty's: in het standaardcontract staat vastgelegd dat pas bij 2500 verkochte exemplaren of meer een bedrag per verkocht boek aan de vertaler wordt uitgekeerd. Voor een groot aantal vertalingen geldt echter dat dit aantal nooit wordt gehaald.⁸⁸ Om vertalers beter te honoreren, zou het aan te bevelen zijn om vanaf een lager aantal verkochte boeken een royaltypcentage aan vertalers te geven. Het voorstel dat in aanbeveling 2 van dit rapport wordt genoemd, zou vertalers daarnaast ook kunnen helpen: een versterking van het productiesubsidiebeleid leidt wellicht tot nieuwe vertaalopdrachten.⁸⁹

⁸⁴ Buunk et al., 2016.

⁸⁵ Zie voor meer informatie over de organisatie van de Nederlandse boekensector en over collectieve regelingen bijlagen 1 en 6.

⁸⁶ Vimr, 2019, 60.

⁸⁷ KVB Boekwerk, 2020c.

⁸⁸ Bakker, 2009.

⁸⁹ Tijdens het afronden van dit rapport, begin april 2021, kondigde het Nederlands Letterenfonds een tijdelijke steunmaatregel aan die deels tegemoetkomt aan deze aanbeveling: een regeling waarmee uitgevers een budget kunnen aanvragen voor de aankoop van en het dragen van de productiekosten van buitenlandse titels (vertalingen).

Aanbeveling 7

Zorg ook na de coronacrisis dat festivals hun auteurs en andere medewerkers fair kunnen blijven vergoeden.

Tijdens de coronacrisis werd nog eens duidelijk wat al jaren rondzingt in de boekensector: festivals en andere evenementen worden belangrijker als inkomstenbron voor auteurs. Dat als voorwaarde aan festivals werd gesteld dat zij hun subsidie-inkomsten in belangrijke mate aan de auteurs (en andere medewerkers, zoals decorbouwers) ten goede moesten laten komen, is een belangrijk signaal dat het belang van faire honorering aantoont. Ook na de coronacrisis zou honorering een van de voornaamste aandachtspunten binnen de festivalcultuur moeten zijn, met de Fair Practice Code die in de gehele cultuursector geldt als basis.

Hoewel de preciaire positie van makers binnen de sector door verschillende actoren (incidenteel) wordt herkend, lijkt het verbeteren daarvan niet tot de drijfveren van alle partijen te behoren. Er is bewustheid rond het probleem dat het verdienmodel waarop het schrijverschap zich baseert niet rendabel is en er zijn diverse collectieve regelingen, maar die leiden nog niet altijd tot een faire honorering. Voor een toekomstige bloei van de boekensector zou zulke fatsoenlijke vergoeding wel het uitgangspunt moeten zijn, omdat auteurs en vertalers de bron van het boekenvak vormen.

Dat zou kunnen worden gedaan met duidelijke afspraken en een bredere erkenning, ook vanuit de politiek, voor de essentiële functie van beroepsschrijvers (die regelmatig werken bij erkende grote uitgeverijen publiceren, maar toch weinig royalty's ontvangen).⁹⁰ Wat dit betreft, zou de samenwerking binnen de sector idealistischer mogen zijn: dezelfde betrokkenheid die gevoeld wordt bij de thema van ontleding en, sinds kort, de toekomst van de boekhandels, zou nog nadrukkelijker voor de positie van auteurs kunnen en zelfs moeten gelden.

⁹⁰ KVB Boekwerk, 2019a.

5. Besluit

Dit rapport laat zien dat bestaande kwetsbaarheden in de Nederlandse boekensector door de coronacrisis duidelijker aan het licht zijn gekomen. Er zijn wat dat betreft grote verschillen tussen de posities van de diverse partijen. Voor online boekverkopers heeft de coronacrisis een grote omzet opgeleverd (het grootste probleem gedurende 2020 was overbelasting en in sommige periodes een langere levertijd), voor de anderen is een gemengd beeld zichtbaar. Voor een deel van de fysieke boekhandels en auteurs was 2020 een mager jaar, en 2021 belooft weinig goeds, ook voor de uitgevers. Bibliotheken kunnen hun functie door een gedeeltelijke sluiting minder goed vervullen en vrezende op de lange termijn bezuinigingen door overheidstekorten. Veel evenementen en optredens konden niet doorgaan. In plaats daarvan zijn digitale alternatieven snel gangbaar geworden: met name festivals, schrijvers en bemiddelaars hebben dit gemerkt. Daarnaast zijn er veel alarmerende berichten over de groei van de onderwijsongelijkheid door de scholensluiting, wat ook het risico teweegbrengt dat een niet-geprivilegieerd deel van de jeugd hard door ontleding getroffen wordt.

Een deel van de aanbevelingen die wij doen sluit aan op het verstevigen van de positie van de auteur, dichter, vertaler of andere talige artiest: de makers zijn immers degenen die aan de basis staan van de sector. Ook gaan de aanbevelingen veelal over meerdere partijen tegelijk: het Letterenfonds en de uitgever; auteur en festival; auteur en boekhandel. Onvermijdelijk is subsidie een belangrijke stimulans van aanbevelingen zoals wij die schetsen: de sector heeft immers weinig reserves. Sommige aanbevelingen, zoals samenwerkingen van boekhandels in een online platform, zouden echter ook tot een verbetering kunnen leiden zonder overheidsgeld.

De grote verschillen in financiële positie en in lockdown-gevoeligheid tussen de spelers, toont dat de balans in de sector niet altijd optimaal is. Die balans is een gevolg van onderlinge afhankelijkheid en de mate van samenwerking en solidariteit. Een versterking van de veerkracht zou dus ten eerste gezocht moeten worden op het gebied van eerlijke en gelijkere inkomenspositie. Die aanbeveling geldt natuurlijk niet alleen voor de boekensector, maar sluit aan bij de veel breder gedragen roep om eerlijke honorering en een minder kwetsbare positie van culturele makers, en zzp'ers in het algemeen.

Aan de andere kant toont ons onderzoek naar de onderliggende waarden in de boekensector dat er wel degelijk een gezamenlijke basis is die het fundament van veerkrachtige samenwerkingen kan vormen. Alle partijen, hoe sterk of zwak ze gemiddeld ook staan, hebben gezamenlijke doelen voor ogen. Ze legitimeren het belang van hun werk in de boekensector allemaal sterk in maatschappelijke en artistieke termen, en hechten sterk aan samenwerkingen met anderen. Die uitgangspositie zorgt voor een goede basis om de veerkracht te versterken. Een gezamenlijk doel is het begin van gezamenlijke oplossingen.⁹¹

⁹¹ Graag willen wij de volgende mensen bedanken die - naast de al genoemde partners - hebben meegewerkt aan de totstandkoming van dit rapport: Niels Hak, Tom Van de Voorde, de medewerkers van het Instituut voor Cultuurwetenschappelijk Onderzoek van de UU, en de medewerkers van de uitgeverijen die ons informatie gaven over hun publicatiebeleid in coronatijd.

Bibliografie

- “Afhaalpunten razendpopulair door corona: ‘We verwerken zo’n tweehonderd pakketjes per dag’.” *Omroep Zeeland*, 17 februari 2021, <https://www.omroepzeeland.nl/nieuws/125668/Afhaalpunten-razendpopulair-door-corona-We-verwerken-zo-n-tweehonderd-pakketjes-per-dag,laatst-bezocht> 18 maart 2021.
- “Auteursbond: Zelfstandige schrijvers in de kou bij steunmaatregelen kabinet.” *Auteursbond*, 31 maart 2020, <https://auteursbond.nl/auteursbond-zelfstandige-schrijvers-in-de-kou-bij-steunmaatregelen-kabinet/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Bakker, Gerbrand. “Wie is hier de baas?” *Trouw*, 4 april 2020.
- Bakker, Matthijs. “Boekvertalers en hun royalty’s.” *Boekvertalers*, 1 oktober 2009, <http://www.boekvertalers.nl/2009/11/01/boekvertalers-en-hun-royaltys/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Banach, Benti. “Sittard is klaar met de blijf-thuismantra.” *De Limburger*, 27 april 2020.
- Becker, Howard Saul. *Art Worlds*. University of California Press, 1982.
- Bleeker, Dianne. “Liveprogramma voor de boekhandels.” *Het Parool*, 7 juli 2020.
- “Boekenbarometer Q2 2020.” *CB*, z.d., <https://www.cb.nl/boekenbarometer-q2-2020>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- “Boekensite Bookaroo stopt ermee en gaat op in andere site.” *RetailNews*, 15 november 2019.
- Boer, Kees de. “Wenskaarten als broodjes. Boekhandels in de hele IJmond floreren met hun assortiment in crisistijd.” *Noordhollands Dagblad*, 29 maart 2020.
- Boltanski, Luc & Laurent Thévenot. *On Justification. Economies of Worth*. Princeton University Press, 2006.
- Booy, Arie. “Acht ton steun voor culturele instellingen.” *Noordhollands Dagblad/Helderse Courant*, 22 mei 2020.
- Bos, Lianne, Geertje Damstra, Marleen Kieft, Natascha Notten & Frouke de Wijs. *Dichter bij de schrijver, dichter bij lezen. De opbrengsten van schrijversbezoeken in primair en voortgezet onderwijs*. Stichting Lezen, 2018.
- Bourdieu, Pierre. “The Market of Symbolic Goods.” *Poetics*, nr. 14, april 1985, pp. 13-44.
- Bourdieu, Pierre. *Les règles de l’art. Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil, 1992.
- Bruins, Gerald. “Wenskaarten niet aan te slepen.” *Nederlands Dagblad*, 18 mei 2020.
- Burghoorn, Alex. “Met alleen boekverkoop komen schrijvers de coronawinter niet door.” *De Volkskrant*. 22 november 2020, <https://www.volkskrant.nl/gs-b6eb8485,laatst-bezocht-18-maart-2021>.
- Buunk, Eelco, Bert Hof, Nicole Rosenboom & Daan in ’t Veld. *Kruissubsidiëring door boekhandels en uitgevers*. SEO Economisch Onderzoek, 2016.
- CBS. “Arbeidsmarkt culturele en creatieve sector 2010-2019.” *CBS*, 3 september 2020, <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/36/arbeidsmarkt-culturele-en-creatieve-sector-2010-2019>, laatst bezocht 18 maart 2021. (2020a)
- CBS. “Bibliotheken organiseren meer activiteiten.” *CBS*, 12 november 2020, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/46/bibliotheken-organiseren-meer-activiteiten>, laatst bezocht 18 maart 2021. (2020b)
- Centre Nationale du Livre. “L’Etat renouvelle son soutien à la filière du Livre.” *Centre Nationale du Livre*, 9 juni 2020, <https://centrenationaldulivre.fr/actualites/l-etat-renouvelle-son-soutien-a-la-filiere-du-livre>, laatst bezocht 22 maart 2021. (2020a)

- Centre Nationale du Livre. “Le Gouvernement met en place la prise en charge des frais d’expédition de livres des librairies indépendantes.” Centre Nationale du Livre, 5 november 2020, <https://centrenationaldulivre.fr/actualites/le-gouvernement-met-en-place-la-prise-en-charge-des-frais-d-expedition-de-livres-des>, laatst bezocht 22 maart 2021. (2020b)
- Clark, Alex. “Literary World Overwhelmed by 600 Books To Be Published on One Day.” *The Observer*, 16 augustus 2020.
- Cocq, Marjolijn de. “Boekhandel Athenaeum ontslaat kwart personeel.” *Het Parool*, 16 september 2020.
- Cooke, Rachel. “Could Lockdown Herald an Exciting New Chapter for the Book Trade?” *The Guardian*, 10 mei 2020.
- CPNB. *Jaaroverzicht 2019*. CPNB, z.d. <https://jaarverslag.cpnb.nl/>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Dendooven, Pascal. “In België kijkt men anders naar Bol.com dan in Nederland.” *De Standaard*, 20 november 2020.
- Dobbelaer, Roeland. “Goed nieuws.” *Bazarow Magazine*, nr. 4, 2021. <https://magazine.bazarow.com/bazarow-magazine-4-2021/column-roeland-dobbelaer/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Dool, Anne van den, “Schrijvers gaan digitaal op bezoek.” *Bibliotheekblad*, nr. 5/6, 2020, pp. 16-19.
- European Writers Council. “COVID-19: Impact on Authors and the EU Book Sector.” *European Writers Council*, 13 maart 2020, <https://europeanwriterscouncil.eu/corona-crisis-impact-on-authors/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- EY & GESAC. *Rebuilding Europe. The Cultural and Creative Economy before and after the COVID-19 Crisis*. EY & GESAC, januari 2021, https://www.bumastemra.nl/wp-content/uploads/2021/01/Rebuilding-Europe_EY-GESAC-full-report.pdf, laatst bezocht 22 maart 2021.
- “Face au confinement, les éditeurs contraints de reporter un à un leurs sorties.” *Le Figaro*, 18 maart 2020, <https://www.lefigaro.fr/livres/face-au-confinement-les-editeurs-contraints-de-reporter-un-a-un-leurs-sorties-20200318>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Federation of European Publishers. *Consequences of the COVID-19 Crisis on the Book Market*. Federation of European Publishers, juli 2020, <https://europeanwriterscouncil.eu/fep-report-covid-booksector/>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Flood, Alison. “This Is a Scary Time. Coronavirus Emergency Fund Set Up for Authors.” *The Guardian*, 20 maart 2020.
- “Fors meer uitleningen online Bibliotheek in 2020.” *Koninklijke Bibliotheek*, 19 januari 2021, <https://www.kb.nl/nieuws/2021/fors-meer-uitleningen-online-bibliotheek-in-2020>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Frijters, Senera & Xander van Uffelen. “Wat is gevaarlijker: De bibliotheek of de boekhandel?” *De Volkskrant*, 6 november 2020.
- Georges, Annabelle & Aurélia Vertaldi. “Les initiatives du monde de l’édition pour lire pendant le confinement.” *Le Figaro*, 19 maart 2020, <https://www.lefigaro.fr/livres/les-initiatives-du-monde-de-l-edition-pour-lire-pendant-le-confinement-20200319>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Gielen, Pascal, Sophie Elkhuisen, Quirijn van den Hoogen, Thijs Lijster & Hanka Otte. *De waarde van cultuur*. Socius, 2014, https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/03/Onderzoeksrapport_de_waarde_van_cultuur.pdf, laatst bezocht 22 maart 2022.
- Gupta, Suman & Ayan-Yue Gupta. “‘Resilience’ as a Policy Keyword. Arts Council England and Austerity.” *Policy Studies*, 2019, pp. 1-17.
- Gussinklo, Geraldine te. “Letterenfonds ondersteunt in 2020 recordaantal

- buitenlandse vertalingen.” *Boekblad. Vaktijdschrift voor boekhandel, uitgeverij, auteurs en bibliotheek*, 18 januari 2021, <https://boekblad.nl/Nieuws/Item/letterenfonds-ondersteunt-in-2020-recordaantal-buitenlandse-vertalingen>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Hof, Bert, Daan in 't Veld & Nils Verheuveel. *Economisch belang van het boekenvak. Omzet, toegevoegde waarde, werkgelegenheid en arbeidsinkomen in 2017*. SEO Economisch Onderzoek, 2019.
- Hofs, Yvonne. “Strooien met miljarden. De peperdure redding van de economie.” *De Volkskrant*, 24 april 2020, <https://www.volkskrant.nl/gs-b11d603d0>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Hoogen, Quirijn van den & Florine Jonker. “Values in Cultural Policy Making: Political Values and Policy Advice.” *Cultural Policy in the Polder: 25 Years Dutch Cultural Policy Act*, onder redactie van Quirijn van den Hoogen en Edwin van Meerkerk, Amsterdam University Press, 2018, pp. 107-130.
- Jaeger, Toef. “Alleen steun kan boekhandels redding brengen.” *NRC*, 20 april 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/04/20/alleen-steun-kan-redding-brengen-a3997203>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Jaeger, Toef & Jan Daalder. “CPNB-directeur: deze boekentop-100 toont dat het een totaal bizar jaar is geweest.” *NRC*, 21 januari 2021, <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/01/21/cpnb-directeur-deze-boekentop-100-toont-dat-het-een-totaal-bizar-jaar-is-geweest-a4028607>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Jong, Laura de. “Naar welke boeken kijkt de Volkskrant Boekenraad met smart uit?” *De Volkskrant*, 1 januari 2021, <https://www.volkskrant.nl/gs-b464cd18>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Kammer, Claudia. “Toch maar niet, die bibliotheken dicht.” *NRC*, 7 april 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/04/07/toch-maar-niet-die-bibliotheken-dicht-1608508-a241493>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Koninklijke Bibliotheek. “Bibliotheken stellen 100 e-books beschikbaar via ThuisBieb.” Koninklijke Bibliotheek, 6 april 2020, <https://www.kb.nl/nieuws/2020/bibliotheken-stellen-100-e-books-beschikbaar-via-thuisbieb>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Koninklijke Boekverkoopersbond. “Gesprek met Zijne Majesteit de koning en vertegenwoordiging van boekverkoopers 21 januari 2021.” YouTube, geüpload door Koninklijke Boekverkoopersbond, 21 januari 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=QvXw-rXKRsw>, laatst bezocht 18 januari 2021.
- “Koop nu een boek. Steun je boekhandel.” *Hebban*, z.d., <https://www.hebban.nl/steunjeboekhandel>, laatst bezocht 22 januari 2021.
- Korthals Altes, Willem F.. “Sluiting van boekenwinkels is in strijd met vrijheid van meningsuiting.” *De Volkskrant*, 21 december 2020, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-sluiting-van-boekenwinkels-is-in-strijd-met-vrijheid-van-meningsuiting-b85bf31a/>, laatst bezocht op 18 maart 2021.
- Krielaars, Michel & Toef Jaeger. “Debuteren tijdens de coronacrisis? Daar beginnen uitgevers liever niet aan.” *NRC*, 4 mei 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/04/debuteren-tijdens-de-coronacrisis-daar-beginnen-uitgevers-liever-niet-aan-a3998669>, laatst bezocht op 18 maart 2021.
- KVB Boekwerk. “Royalty’s en de inkomenspositie van auteurs.” KVB Boekwerk, 22 november 2019, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/makers/royaltys-en-de-inkomenspositie-van-auteurs>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2019a)
- KVB Boekwerk. “Andere inkomsten van auteurs.” KVB Boekwerk, 22 november 2019, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/makers/andere-inkomsten-van-auteurs>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2019b)

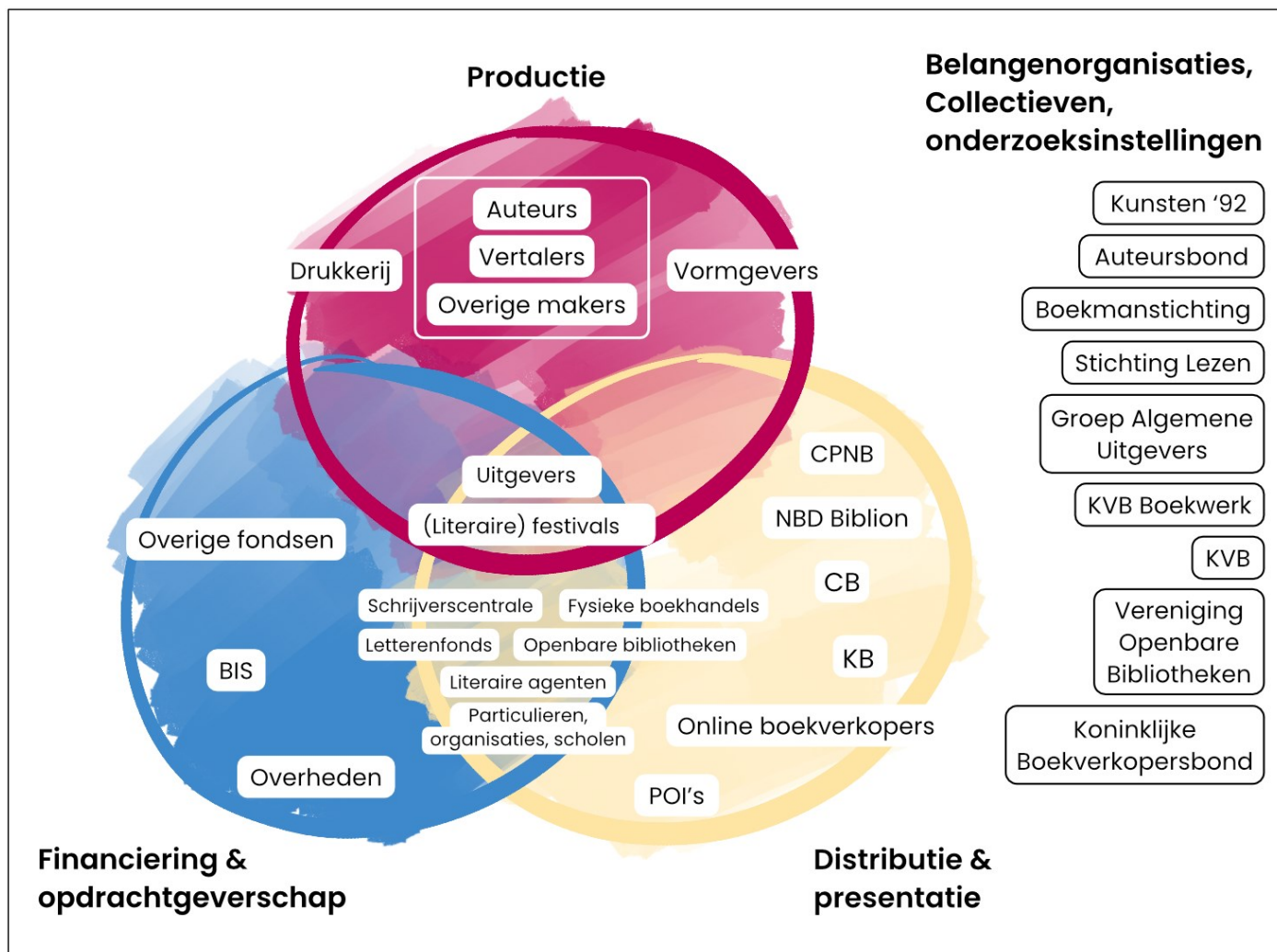
- KVB Boekwerk. “Verkoopkanalen onder de loep genomen.” KVB Boekwerk, 15 januari 2020, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/markt/verkoopkanalen-onder-de-loep-genomen>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2020a)
- KVB Boekwerk. “Kerncijfers boekenmarkt.” KVB Boekwerk, 21 april 2020, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/markt/kerncijfers-boekenmarkt-2012-2019>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2020b)
- KVB Boekwerk. “Fysieke boekwinkel belangrijke bron van royalty’s.” KVB Boekwerk, 30 september 2020, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/makers/fysieke-boekwinkel-belangrijke-bron-van-royaltys>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2020c)
- KVB Boekwerk. “Boekenmarkt in coronatijd II.” KVB Boekwerk, 30 september 2020, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/markt/boekenmarkt-in-coronatijd-ii>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2020d)
- KVB Boekwerk. “Leesgedrag in coronatijden.” KVB Boekwerk, 27 augustus 2020, <http://www.kvbboekwerk.nl/consumentenonderzoek/leesgedrag-in-coronatijden>, laatst bezocht 22 maart 2021. (2020e)
- KVB Boekwerk. “Een jaar van winnaars en verliezers.” KVB Boekwerk, 21 januari 2021, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/markt/een-bewogen-jaar-voor-de-boekensector>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2021a)
- KVB Boekwerk. “Verkoopcijfers 2020.” KVB Boekwerk, 21 januari 2021, <https://kvbboekwerk.nl/monitor/markt/verkoopcijfers-2020>, laatst bezocht op 22 maart 2021. (2021b)
- KVB Boekwerk, *Weekmonitor Corona 2020*. KVB Boekwerk, z.d., <https://kvbboekwerk.nl/monitor/weekmonitor-corona>, laatst bezocht 27 januari 2021. (z.d. a)
- KVB Boekwerk, *Weekmonitor Corona 2021*. KVB Boekwerk, z.d., <https://kvbboekwerk.nl/monitor/weekmonitor-corona-2021>, laatst bezocht 27 januari 2021. (z.d. b)
- “Leesmonitor.” Stichting Lezen, z.d., <https://www.leesmonitor.nu/nl>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Lent, Ruben Van. “Het luisterboek, de nieuwe lockdown-ontspanning: app Storytel lanceert volgende week in Vlaanderen.” *Business AM*, 22 oktober 2020, <https://businessam.be/het-luisterboek-de-nieuwe-lockdown-ontspanning-app-storytel-lanceert-volgende-week-in-vlaanderen>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Lievissse Adriaanse, Mark & Floor Rusman. “Van Rutte moeten mensen het zélf doen.” *NRC*, 2 oktober 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/02/van-rutte-moeten-mensen-het-zelf-doen-a4014506>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Logtenberg, Hugo. “E-boeken? Het inloggen lukt niet eens.” *NRC*, 1 mei 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/01/e-boeken-het-inloggen-lukt-niet-eens-a3998389>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- “Meer coronacompensatie voor auteurs nodig.” *Auteursbond*, 12 november 2020, <https://auteursbond.nl/meer-coronacompensatie-voor-auteurs-nodig/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- “Merkel sichert Kulturschaffenden Unterstützung zu.” *Die Bundesregierung*, 9 mei 2020, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/coronavirus/podcast-kulturlandschaft-1751550>, laatst bezocht op 18 maart 2021.
- “Michiel Reijs (Rakuten Kobo): ‘Nederland is een echt e-readerland’.” *Ereaders*, 2 september 2020, <https://www.ereaders.nl/michiel-reijs-rakuten-kobo-nederland-is-een-echt-e-readerland/>, laatst bezocht op 18 maart 2021.
- Mindell, Rachel. “Book Marketing in (Late) 2020: Tips for Publishers and Writers Who Aren’t Jerks.”

- Submittable, 13 augustus 2020, <https://blog.submittable.com/book-marketing-in-2020/>, laatst bezocht op 18 maart 2021.
- Nagelhout, Erica. "Rapportage Boekenbranche Meting 51. 1e reguliere meting van 2020 naar het kopen, lezen en lenen van boeken." GfK & KVB Boekwerk, januari 2020, <https://kvbboekwerk.nl/wp-content/uploads/2020/05/746478-Boekenbranche-M51-Rapportage-3.0.pdf>, laatst bezocht op 22 maart 2021.
- Nederlands Letterenfonds. *Jaarverslag 2019*. Nederlands Letterenfonds, 2020, http://www.letterenfonds.nl/images/issue_download/Nederlands-Letterenfonds-Jaarverslag-2019.pdf, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Nijtmans, Anne. "Schrijvers vertellen over romandebuut in coronatijdperk." *De Gelderlander*, 22 april 2020.
- Obbema, Fokke. "Het literaire festival is aan een opmars bezig, maar zal dit het literaire boek redden?." *De Volkskrant*, 14 september 2018, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/het-literaire-festival-is-aan-een-opmars-bezig-maar-zal-dit-het-literaire-boek-redden~bf9305f3/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Oomes, Marjolein, Annemiek van der Burgt & Anne van den Dool, redacteurs. "Dossier De bibliotheek in coronatijd." *Bibliotheekinzicht*, 22 mei 2020, <https://www.bibliotheekinzicht.nl/dossiers/de-bibliotheek-in-coronatijd>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- "Poetry International afgelast." *AD Rotterdams Dagblad*, 11 april 2020.
- Pratt, Andy C. "Resilience, Locality and the Cultural Economy." *City, Culture and Society*, nr. 6, 2015, pp. 61-67.
- Pratt, Andy C. "Beyond Resilience. Learning from the Cultural Economy." *European Planning Studies*, nr. 1, 2017, pp. 127-139.
- PWC & Universiteit Leiden. "Bijzonder beheer barometer." PWC, november 2020, <pwc-bijzonder-beheer-barometer-nov2020.pdf>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Rek, Wilma de. "Eenderde van de boekhandels gaat failliet." *De Volkskrant*, 15 april 2020, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/een-op-drie-boekhandels-in-grote-steden-dreigt-om-te-vallen~be79ef3f/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Richards, Cary & Erica Nagelhout, "Klantreizen van boekenkopers. Rapportage kwalitatief onderzoek naar effecten van coronacrisis op leesgedrag en boekenkoop." SMB/KVB, juli 2020, <https://kvbboekwerk.nl/wp-content/uploads/2020/08/Rapport-Klantreizen-van-boekenkopers-SMB-KVB-versie-DEF.pdf>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Ruiten, Joep van. "Corona laat ons anders lezen, en minder. Bibliotheken zijn niet ontevreden." *Dagblad van het Noorden*, 20 juli 2020, <https://www.dvhn.nl/cultuur/Corona-laat-ons-anders-lezen-en-minder.-Bibliotheken-zijn-niet-ontevreden-25863862.html>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- "Schrijvers op de bres voor lokale boekhandels: 'Bestel je boeken daar'." *NOS*, 14 januari 2021, <https://nos.nl/l/2364345>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- SER. "Verkenning arbeidsmarkt culturele sector." *SER*, 22 januari 2016, <https://www.ser.nl/nl/publicaties/verkenning-arbeidsmarkt-culturele-sector>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Silber, Ilana Friedrich. "Pragmatic Sociology as Cultural Sociology. Beyond Repertoire Theory." *European Journal of Social Theory*, nr 4, 2003, pp. 427-449.
- Stam, Paul. "Voor boekhandelaren is de lockdown niet vol te houden: 'We zijn veranderd in een postorderbedrijf'." *De Volkskrant*, 17 januari 2021, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/voor-boekhandelaren-is-de-lockdown-niet-vol-te-houden-we-zijn-veranderd-in-een-postorderbedrijf~b0c0a654/>, laatst bezocht 18 maart 2021.

- Starre, Kila van der. *Poëzie in Nederland. Een onderzoek naar hoe vaak en op welke manieren volwassenen in Nederland in aanraking komen met poëzie*. Stichting Lezen, 2017, <https://www.lezen.nl/sites/default/files/Po%C3%ABzie%20in%20Nederland.pdf>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Starre, Kila, van der. *Poëzie buiten het boek. De circulatie en het gebruik van poëzie*. Universiteit Utrecht, 2021, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/401043>, laatst bezocht 22 maart 2021.
- Steinz, Jet. “Uit de bestsellerlijstjes blijkt: thuis doen we aan koken en afvallen.” *De Volkskrant*, 24 april 2020, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/uit-de-bestsellerlijstjes-blijkt-thuis-doen-we-aan-koken-en-afvallen~bb85b14e/>, laatst bezocht 18 maart 2021. (2020a)
- Steinz, Jet. “De lezer lijkt een beetje coronamoe.” *De Volkskrant*, 19 juni 2020, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/de-lezer-lijkt-een-beetje-coronamoe~ba11e7bc/>, laatst bezocht 18 maart 2021. (2020b)
- Steinz, Jet. “Bookstore Day laat helaas geen sporen achter in de bestsellerlijsten.” *De Volkskrant*, 18 september 2020c, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/bookstore-day-laat-helaas-geen-sporen-achter-in-de-bestsellerlijsten~bccf0d66/>, laatst bezocht 18 maart 2021. (2020c)
- “Van maker tot lezer – de eerste honoreringen.” *Nederlands Letterenfonds*, 11 november 2020, <http://www.letterenfonds.nl/nl/entry/2763/van-maker-tot-lezer-de-eerste-honoreringen>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Veen, Stephan van der, Philip de Jong & Dionne Faber. *Inkomensonderzoek schrijvers en vertalers*. Ape, 2016, http://www.letterenfonds.nl/images/2016-05/inkomensonderzoek-schrijvers-en-vertalers_ape_rapport-1421.pdf, laatst bezocht 21 maart 2021.
- Velzen, Joost van. “Waarom Bol.com de kleine boekwinkel steunt.” *Trouw*, 15 februari 2021, <https://www.trouw.nl/economie/waarom-bol-com-de-kleine-boekwinkel-steunt~b8bae649/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Vimr, Ondřej. “Supply-Driven Translation. Compensating for Lack of Demand.” *Translating the Literatures of Small European Nations*, onder redactie van Rajendra Chitnis, Jakob Stougaard-Nielsen, Rhian Atkin & Zoran Milutinović, Liverpool University Press, 2019, pp. 48-68.
- Vlaar, Maria. “Auteurs, kern van de boekensector, worden hard geraakt door de coronacrisis.” *De Volkskrant*, 26 maart 2020, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/auteurs-kern-van-de-boekensector-worden-hard-geraakt-door-de-coronacrisis~b21780a2/>, laatst bezocht 18 maart 2021.
- Vlieghe, Sandra de. “Rotterdamers lezen weer volop dankzij corona.” *AD Rotterdams Dagblad*, 18 juli 2020.
- Vusse, Peter van de. “Lezen is weer cool.” *AD*, 15 augustus 2020.

Bijlage 1: Uitgebreide legenda figuur 1

In deze bijlage staat nogmaals de figuur uit hoofdstuk 1, voorzien van een toelichting en legenda bij alle genoemde partijen en hun functies.



Figuur 1: Overzicht partijen en hun functies in de Nederlandse boekensector.

Legenda

In elk van de drie functie-categorieën in het schema staan verschillende partijen. Hieronder wordt alleen die functie toegelicht – het zijn geen uitputtende beschrijvingen van wat deze partijen allemaal doen. 52

Partijen die in overlappende gedeeltes staan (zoals de uitgever) zijn bij meerdere categorieën terug te vinden, waar dan telkens een andere functie wordt beschreven.

Productie

Onder productie verstaan wij de productie van literatuur (in brede zin), in de vorm van boeken en/of optredens.

- De **maker** is hier de centrale figuur: auteurs (inclusief dichters), vertalers en overige makers zoals *spoken word*-artiesten. Zij produceren literaire werken en treden op.
- De **uitgever** kan ook optreden als producent van boeken, bijvoorbeeld in het samenstellen van verzameld werk of bundels.
- **Vormgevers** en **drukkers** dragen bij aan de productie van boeken in samenwerking met uitgevers.
- **(Literaire) festivals** dragen bij aan de productie van (een deel van de) literaire festivaloptredens, wanneer zij de inhoud mede vormgeven zoals in interviews of optredens met meerdere makers.

Distributie & presentatie

Deze categorie gaat over de verspreiding van literatuur (in brede zin), in de vorm van boeken en optredens. Daarbij hoort boekverkoop, boekuitleen, het organiseren van optredens en promotie van literatuur.

- **Uitgevers** geven boeken uit en zetten zo de eerste stap in de verspreiding ervan. Ook ondernemen zij promotionele activiteiten.
- **Literair agenten** bemiddelen tussen auteurs en andere partijen waarmee zij bijdragen aan de verspreiding van hun werk.
- **CB** (Centraal Boekhuis) is de centrale logistieke dienstverlener van de Nederlandse boekensector en vormt de schakel tussen uitgever en boekverkoper, en ook tussen online boekverkoper en consument.
- **Online boekverkopers** en **fysieke boekhandels** verkopen boeken aan consumenten.
- **NBD Biblion** levert producten en diensten voor bibliotheken, waaronder de uitleenbare versies van boeken.
- **KB** is de nationale bibliotheek: ze beheert en bewaart collecties van fysieke en online bronnen (waaronder alles wat in Nederland wordt uitgegeven) en maakt die inhoud zo toegankelijk voor onderzoekers en publiek.
- De **POI's** (provinciale ondersteuningsinstellingen) ondersteunen openbare bibliotheken van een of meerdere provincies met interbibliothecair leenverkeer en innovatie.
- **Openbare bibliotheken** lenen boeken uit en dragen ook bij aan verspreiding van literatuur buiten het boek, door auteursoptredens te organiseren.
- **(Literaire) festivals** organiseren eveneens auteursoptredens.
- **Particulieren, scholen en overige organisaties** organiseren optredens en zorgen op die manier voor verspreiding van literatuur op allerlei plaatsen.
- De **Schrijverscentrale** zorgt voor de verspreiding en promotie van schrijversoptredens.
- Het Nederlands **Letterenfonds** organiseert promotionele campagnes voor literatuur in het buitenland.
- **CPNB** is het centrale marketingbureau voor de Nederlandse boekensector en organiseert onder andere de Boekenweek en Kinderboekenweek en andere landelijke campagnes waaraan boekverkopers en bibliotheken meedoen.

Financiering & opdrachtgeverschap

De partijen die de activiteiten in de andere twee gebieden op verschillende manieren faciliteren, door ze (mede) te bekostigen en/of als opdrachtgever op te treden. Het gaat om *mogelijk maken* van de andere twee categorieën. Bemiddeling scharen wij hier daarom ook onder, waarbij we onderkennen dat het onderscheid in de praktijk niet altijd even strikt is.

- De [Schrijverscentrale](#) is de grootste bemiddelaar op het gebied van auteursoptredens en vormt zo de schakel tussen auteurs en diverse opdrachtgevers. Zij ontvangt subsidie en bemiddelt ook voor een tegemoetkoming in de kosten van optredens met een maatschappelijk doel.
- [Overheden](#): de Rijksoverheid subsidieert literatuur via het Nederlands Letterenfonds (zie onder) en de [BIS](#) (de Culturele Basisinfrastructuur), een vierjarige directe subsidie vanuit de Rijksoverheid voor cultuurproductie. Per 2021 is het International Literature Festival Utrecht hierin toegetreden. Gemeenten bekostigen de openbare bibliotheken.
- Het Nederlands [Letterenfonds](#) subsidieert literatuur op verschillende manieren: door werkbeurzen voor auteurs en vertalers, subsidies voor bijzondere boeken van uitgevers en subsidies voor festivals
- [Overige fondsen](#) dragen ook bij aan zowel boekuitgaven als festivals.
- [Literair agenten](#) vertegenwoordigen auteurs in de zakelijke omgang met producten en dragen daarmee bij aan en delen in de inkomsten uit het auteurschap.
- [Openbare bibliotheken](#), [Fysieke boekhandels](#) en [Particulieren, Organisaties en Scholen](#) geven opdracht voor optredens en financieren die. Particulieren dragen ook bij aan financiering door schrijvers, boekhandels of festivals te ondersteunen met donaties, en natuurlijk door boeken te kopen.

Belangenorganisaties, collectieven, onderzoeksinstellingen

- **Kunsten '92**, de **Auteursbond**, **Groep Algemene Uitgevers**, de **Koninklijke Boekverkopersbond** en de **Vereniging Openbare Bibliotheken** zijn de belangenbehartigers en netwerkorganisaties van verschillende partijen uit de sector. **KVB** is de koepelorganisatie van het Nederlandse boekenvak.
- **KVB Boekwerk** is het kennis- en innovatieplatform van de boekensector.
- **Stichting Lezen** en de **Boekmanstichting** zijn onderzoeksinstellingen die onder andere onderzoek doen naar leesbevordering en literatuur.

Bijlage 2: Geïnterviewde partners en toelichting instellingen

Vertegenwoordigers van de onderstaande negen organisaties werden uitvoerig geïnterviewd, zowel door middel van een methode waarbij hun gevraagd werd waarden te rangschikken als door middel van een semi-gestructureerd interview. De toelichtingen in deze bijlage zijn gebaseerd op informatie ontleend aan de websites van de betreffende instellingen.

- Eveline Aendekerk, CPNB

CPNB is het marketing- en communicatiebureau van de Nederlandse boekenwereld en de organisator van de grote campagnes rondom het boek in Nederland, waaronder de Boekenweek en de Kinderboekenweek.

- Martijn David, Groep Algemene Uitgevers (GAU)

De Groep Algemene Uitgevers (GAU) behartigt de belangen van de Nederlandse boekenuitgevers van literatuur, kinderboeken en non-fictie.

- Jos Debeij, Koninklijke Bibliotheek (KB)

De Koninklijke Bibliotheek is de nationale bibliotheek van Nederland. In deze instelling worden niet alleen zo'n 7 miljoen papieren publicaties bewaard, de KB maakt ook diverse digitale collecties beschikbaar, ontwikkelt programma's rond (voor)lezen en coördineert onderzoek ten behoeve van openbare bibliotheken.

- Klaas Gravesteyn, Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB)

De Vereniging van Openbare Bibliotheken behartigt de belangen van de openbare bibliotheken. Daarnaast neemt de VOB de verantwoordelijkheid voor het functioneren van het netwerk van bibliotheekvoorzieningen.

- Marcel Hooft van Huysduynen en Miro Lucassen, Auteursbond

De Auteursbond is de beroepsvereniging voor schrijvers en vertalers in de brede zin van het woord, door op te komen voor de inkomenspositie van auteurs, zakelijke ondersteuning te bieden en individueel advies te geven, bijvoorbeeld over contracten.

- Erlijn Mulder, Utrecht City of Literature

In 2017 werd Utrecht door UNESCO (een internationale organisatie voor vredesopbouw, duurzame ontwikkeling en interculturele dialoog door onder meer onderwijs en cultuur) uitgeroepen tot City of Literature. Daarmee behoort de stad tot een internationaal netwerk van steden met een lange letterengeschiedenis en een rijk literair leven. Binnen dit netwerk wisselen de partners expertise uit, komen samenwerkingen tot stand en wordt gezocht naar nieuwe manieren om lezers te bereiken.

- Tiziano Perez, Nederlands Letterenfonds

Het Nederlands Letterenfonds stimuleert, door middel van beurzen en subsidies aan schrijvers, vertalers, uitgevers en festivals, de kwaliteit en diversiteit in de literatuur en draagt bij aan de verspreiding en promotie van de Nederlands- en Friestalige literatuur in binnen- en buitenland.

- Anne Schroën, Koninklijke Boekverkoopersbond (KBB)

De Coöperatieve Koninklijke Boekverkoopersbond U.A. (KBB) is de brancheorganisatie voor de boekhandel. De bond behartigt de belangen van de boekverkoopers en werkt in samenwerking met zijn leden aan de implementatie van vernieuwingsprojecten in de steeds veranderende boekenmarkt.

- Anne Zeegers, De Schrijverscentrale

De Schrijverscentrale is een organisatie die bemiddelt bij auteursbezoeken, zowel op scholen als in bibliotheken, boekhandels, festivals en andere plekken waar literatuur naar het publiek wordt gebracht. De organisatie adviseert bij het zoeken naar de juiste schrijver of illustrator voor het juiste publiek, bemiddelt en verzorgt de praktische en zakelijke afhandeling van gemaakte afspraken.

Overige organisaties waarmee gesproken is

Daarnaast spraken we enkele andere organisaties zonder dat we hen uitvoering spraken over waarden in de boekensector. Deze gesprekken waren adviserend en informatief van aard.

- Jurriaan Rammeloo en Dimitri Lahaut, KVB Boekwerk

KVB Boekwerk is het kennis- en innovatieplatform voor de boekensector. Het platform verbindt data, inzichten en spelers in de sector, brengt de markt in kaart, faciliteert onderzoeksgegevens voor het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ontwikkelt een innovatieagenda en bundelt onderzoeksgegevens over culturele en leesbevorderende prestaties.

- Rogier Brom, Maxime van Haeren, Janina Pigaht, Claartje Rasterhoff, Bjorn Schrijen, Boekmanstichting

De Boekmanstichting is een kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid in Nederland. De stichting ondersteunt beleidsmakers, bestuurders, onderzoekers en professionals in de culturele sector met informatie en kennis.

- Roos Wolters en Jette van den Eijnden, Stichting Lezen

Stichting Lezen is het Nederlandse kennis- en expertisecentrum voor leesbevordering en literatuureducatie. De Stichting zet zich in voor het verbeteren van het leesklimaat en de leescultuur, in het bijzonder voor kinderen en jongeren van 0-18 jaar. Daarnaast stimuleert de stichting onderzoek naar lezen en literatuureducatie en verspreidt ze onderzoeksresultaten.

- Annet Scheermeijer, Bol.com

Bol.com is een Nederlands-Belgische webwinkel, die vanaf 1999 boeken en muziek verkoopt, maar inmiddels een veel breder aanbod heeft.

Bijlage 3: Theoretische en methodologische verantwoording

In paragraaf 3.1 van dit rapport hebben we de kernbegrippen, theoretische uitgangspunten en methode van ons onderzoek summier toegelicht. In deze bijlage vullen we die informatie, waar nodig, aan met onder andere meer uitleg over de wetenschappelijke publicaties waar we ons op baseren.

Verdere verantwoording van de kernbegrippen

- **Samenwerking**

We beschouwen die boekenwereld als een sector waarin de partners een onderlinge afhankelijkheid en verbondenheid hebben die idealiter tot een hechte samenwerking leidt. Inspiratiebron daarbij is het klassiek geworden werk *Art Worlds* van socioloog Howard Becker, die ervan uitgaat dat er in goed functionerende kunstwerelden wordt samengewerkt vanuit het principe van gedeelde verantwoordelijkheid.⁹² Becker ziet collectief handelen als dé drijfveer in een succesvol operende kunstwereld, terwijl een socioloog als Pierre Bourdieu eerder concurrentie en onderlinge strijd als motor achter het handelen in een artistiek veld ziet.⁹³ Om te begrijpen of de partners in de boekensector daadwerkelijk een gezamenlijk belang voor ogen hebben, onderzoeken we in hoofdstuk 3 van het rapport de waarden die leidend zijn in hun handelen; onder meer ‘Concurrentiepositie’ en ‘Samenwerking’ komen daarbij ter sprake.

- **Veerkracht**

Veerkracht (‘resilience’) is in de jaren 2010 met name in het Britse cultuurbeleid een *buzzword* geworden. Het heeft te maken met weerbaarheid en aanpassingsvermogen. In de Britse context wordt het begrip vaak gebruikt als een eufemisme voor bezuinigingsbeleid: ‘veerkrachtig’ zijn dan die cultuursectoren waarin mensen erin slagen meer te doen met minder (overheids)steun. Vooral in de nasleep van de economische crisis van 2008, die in diverse landen ook effecten had op de kunstsubsidiëring, zou deze interpretatie van veerkracht aan populariteit hebben gewonnen.⁹⁴ John Pratt wijst erop dat veerkracht niet als een statisch gegeven moet worden beschouwd (meer kunnen met minder geld), maar als een langetermijnstrategie: werkelijk veerkrachtige cultuurwerelden staan volgens hem niet alleen voortdurend open voor aanpassing, maar draaien ook telkens om onderlinge samenwerking.⁹⁵ Het is deze laatste invulling van het begrip die wij hanteren in dit rapport.

- **Waardenregime**

Het concept ‘waardeoriëntatie’ ontleenden we aan het werk van Luc Boltanski en Laurent Thévenot.⁹⁶ Het verwijst naar de ‘praktische redeneringen en zelfreflecties’ die mensen dagelijks inzetten om hun sociale gedrag mee vorm te geven, en ook naar alle argumenten en evaluatieprincipes die mensen gebruiken om

⁹² Becker, 1982.

⁹³ Bourdieu, 1992.

⁹⁴ Pratt, 2015; Gupta & Gupta 2019.

⁹⁵ Pratt, 2015, 62; zie ook Pratt, 2017.

⁹⁶ Boltanski & Thévenot, 2006.

vast te stellen wat in een situatie de beste of meest legitieme handeling of handelingsnorm zou zijn.⁹⁷ We richten ons in dit onderzoek op de relatie tussen wat mensen doen, de waarden waar vanuit ze dat doen, en de strategieën waarmee ze hun handelen en hun waarden rechtvaardigen – zowel tegenover zichzelf als tegenover anderen.⁹⁸

Boltanski en Thévenot stellen dat mensen die in de cultuursector werken hun handelen al dan niet bewust rechtvaardigen door een beroep te doen op acht mogelijke ‘regimes of justification’ (hieronder uitgewerkt). Het is op basis van die acht regimes dat ze vervolgens van dag tot dag en met meer of minder succes tot onderlinge ‘sociale overeenstemming’ kunnen komen. In de context van dit onderzoek geldt (faciliteren van het) maken, publiceren, presenteren, marketen, uitlenen of verkopen van een boek of boekvertaling als een poging tot ‘sociale overeenkomst’. Ook het aangaan of ontwikkelen van interacties met andere stakeholders in de sector geldt als zo’n poging. We gaan er daarbij vanuit dat actoren die bij hun onderlinge interactie een beroep doen op eenzelfde waardenregime hun (poging tot) sociale overeenkomst als soepel en succesvol zullen ervaren, en dat actoren die uitgaan van niet overeenkomende waardenregimes hun poging als moeizaam of minder geslaagd zullen beleven.⁹⁹

Verantwoording van de operationalisering van de waardenregimes

In paragraaf 3.1 presenteerden we een summier overzicht van de waardenregimes in tabelvorm. De tabel hieronder biedt een uitgebreider inzicht in onze operationalisering van de acht regimes:

⁹⁷ Silber, 2003, 429.

⁹⁸ Boltanski & Thévenot, 2006; Van den Hoogen & Jonker, 2015; Silber, 2003.

⁹⁹ Silber, 2003, 429-430.

	De manier waarop of mate waarin onze gesprekspartners...	Waarden op de kaartjes	Protocol uitleg voor geïnterviewden per kaartje
	(Gebaseerd op Van den Hoogen & Jonker, 2015 en op Boltanski & Thévenot, 2006)		Je zou kunnen denken aan... zoals/bijvoorbeeld...
Regime of inspiration	... hun beleving van het belang van de <i>artistieke of culturele waarde</i> van boeken inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Inspiratie Artistieke ontwikkeling	... een context mogelijk maken waarin mensen geïnspireerd kunnen raken door boeken/literatuur. ... artistieke ontwikkeling in de boekensector mogelijk maken, zoals schrijvers die vrijelijk nieuw werk maken.
Domestic regime	... hun beleving van het belang van de <i>erfgoed- of traditiewaarde</i> van boeken inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Erfgoed doorgeven Lokale identiteit	...het doorgeven van tradities en erfgoed in de boekensector, zoals werk van canonieke auteurs. ...de identiteit van de stad, het dorp of de streek handhaven of versterken.
Civic regime	...hun beleving van het belang van de <i>maatschappelijke waarde</i> van boeken inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Maatschappelijke verbondenheid Toegankelijkheid literatuur Persoonlijk welzijn	...bijdragen aan verbinding in de maatschappij. ...bijdragen aan de toegankelijkheid van literatuur voor iedereen. ... bijdragen aan het geestelijk of lichamelijk welzijn van individuen.
Regime of fame	... hun beleving van het belang van de <i>ationale en internationale erkenning</i> en <i>media-aandacht</i> voor boeken inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Media-aandacht Imago	... de media-aandacht voor de boekensector vergroten. ...bijdragen aan een goed imago van boeken/de boekensector.
Regime of industry	... hun beleving van het belang van <i>efficiency, doelmatigheid en structuur</i> van de boekensector inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Efficiëntie Expertise	...bijdragen aan een efficiënt verloop van zaken, een goede structuur van de boekensector. ...bijdragen aan of het in stand houden van expertise in de boekensector.
Market regime	... hun beleving van het belang van de <i>verkoopcijfers en economisch succes</i> van de boekensector inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Economische waarde Concurrentiepositie	...het verdienen van geld in de boekensector. ...de concurrentiepositie van de boekensector versterken t.o.v. ander entertainment, of bijvoorbeeld Bol.com
Project city regime	... hun beleving van de het belang van kwaliteit of ontwikkeling van hun <i>netwerk</i> inzetten als rechtvaardiging van hun aanpak of acties	Netwerken Samenwerking	...het versterken van netwerken in de boekensector. ...bijdragen aan samenwerking in de boekensector.

Bij het vaststellen van de waarden die op kaartjes aan de gesprekspartners werden voorgelegd (kolom 3 van de tabel) volgden we in grote lijnen de operationalisering van de waardenregimes zoals gehanteerd in onderzoek van Quirijn van den Hoogen en Florine Jonker (2015), op de volgende uitzonderingen na:

- ‘Autonomy’ vervingen wij door het algemenere ‘Inspiratie’. Dit omdat we autonomie een weinig eenduidig en ook vrij technisch begrip vinden. In de praktijk bleken onze gesprekspartners de term ‘autonomie’ overigens zelf spontaan ter sprake te brengen.
- ‘General interest’ splitsten wij op in ‘Maatschappelijke verbondenheid’ en ‘Persoonlijk welzijn’, omdat boeken, zo wordt vaak gedacht, zowel bij kunnen dragen aan sociale cohesie als aan de persoonlijke gezondheid en het persoonlijk welzijn van een lezer. Daarmee kreeg het ‘civic regime’ drie waarden in plaats van één. Dat cultuur, en meer specifiek literatuur, een positief effect kan hebben op zowel collectief als individueel welzijn wordt bevestigd door onderzoek.¹⁰⁰
- ‘Flexibility’ vervingen wij door het algemenere ‘Samenwerking’, omdat samenwerking in ons onderzoek één van de kernbegrippen is. Net als bij ‘Autonomy’ maakten we de waarde dus algemener. Daarmee werden deze waarden ook voor meerdere interpretaties vatbaar, wat ervoor zou kunnen zorgen dat ze hoger scoorden in de rankings.
- Ook het ‘project city regime’ kreeg een algemenere invulling: het gaat in dit onderzoek daarbij niet alleen om lokale maar ook om landelijke netwerken.

Verantwoording van de methode

In paragraaf 3.1 van het rapport beschreven we beknopt welke methode we volgden in de vraaggesprekken die we voerden. Hieronder volgt een uitgebreidere verantwoording.

In het **eerste deel** van de gesprekken vroegen we negen gesprekspartners 15 (op kaartjes afgedrukte) waarden te rangschikken, van meest naar minst belangrijk.¹⁰¹ De geïnterviewden werd daarbij gevraagd te vertrekken vanuit de waarden die volgens hen leidend waren in het handelen van degenen die zij representeerden (in het geval van een belangenvereniging) of in het handelen van de eigen organisatie. Vervolgens werd de volgorde nagelopen met de vraag wat de geïnterviewde onder de verschillende begrippen verstond. Wanneer gevraagd, of wanneer de invulling van de geïnterviewde erg afweek van het protocol, werd de uitleg van het protocol door de interviewer gegeven. Nadat de geïnterviewden op de eigen rangschikking hadden gereflecteerd werd hen gevraagd of zij de volgorde zo wilden houden of dat er nog iets veranderd moest worden. Beide volgordes, én de toelichtingen die de gesprekspartners daarbij gaven, werden vastgelegd. De interviews werden door twee verschillende interviewers afgenomen. Zij werkten met dezelfde topiclist en hetzelfde protocol. Achteraf, bij het uitwerken van de data, bleek dat zij in de gesprekken net andere accenten legden; de ene interviewer vroeg meer door op de waarden dan de andere.

In het **tweede deel** van de gesprekken namen we een semigestructureerd interview met dezelfde gesprekspartners af. Een deel van de vragen die we in die interviews stelden (zie voor een overzicht bijlage 4) had betrekking op de coronaperiode vanaf maart 2020, en was erop gericht de connectie tussen de

¹⁰⁰ Gielen et al., 2014.

¹⁰¹ Een deel van de interviews vond noodgedwongen online plaats. In die gevallen werkten we niet met fysieke kaartjes, maar met een soort online prikbord waarin de geïnterviewden met virtuele kaartjes konden schuiven.

beroepspraktijk en de (perceptie van) samenwerking en afhankelijkheid in die periode gedetailleerder in beeld te krijgen. Andere vragen waren juist gericht op samenwerking in normalere tijden. In de interviews werd gevraagd naar concrete handelingen en acties, *best practices*, en de perceptie van zowel de eigen plaats in de sector als de verhoudingen tussen de overige spelers.

In een **derde, collectieve, gespreksronde**, enkele weken na ronde 1 en 2, bespraken we tijdens een plenaire online (Teams)bijeenkomst met de negen gesprekspartners en drie andere onderzoekspartners¹⁰² de uitkomsten van het onderzoek tot dan toe, en legden we hen enkele concept-aanbevelingen voor. Dat deden we door hen via de interactieve app Mentimeter acht multiple choice-vragen en drie open vragen voor te leggen (zie voor een overzicht bijlage 5). Hun gezamenlijke en individuele respons voegden we toe aan de data.

Twee laatste kanttekeningen. In de eerste plaats: we gingen voor de theorie en methode van dit onderzoek te rade bij de kwalitatieve (cultuur)sociologie, maar het onderzoek werd niet door sociologen, maar door geesteswetenschappers uitgevoerd. Alle vijf de onderzoekers zijn letterkundigen, die andere accenten zullen hebben gelegd in de toepassing van theorie en methode dan (cultuur)sociologen zouden hebben gedaan. Wel hebben de vijf onderzoekers een brede inhoudelijke expertise en veel ervaring met onderzoek naar de productie, distributie en receptie van boeken. In de tweede plaats: enkele van de onderzoekers zijn (als publicerend auteur, als beleidsmedewerker, of als (oud)-redacteur) zelf ook ingebed in de boekensector die ze onderzoeken. Bij dit onderzoek is getracht zoveel mogelijk vanuit een onderzoeksmatige, zo neutraal mogelijke positie te vertrekken.

¹⁰² Stichting Lezen, KVB Boekwerk en de Boekmanstichting.

Bijlage 4: Interviewvragen

Deel 1: kaartjes rangschikken

Werkwijze:

1. Waarom doen jullie wat jullie doen, vanuit welke waarden? Rangschik de kaartjes: 1 is de belangrijkste waarde, 2 daarna, en zo verder. Wat jullie doen staat voorop, niet wat jullie zouden willen doen.
2. Als een voorlopige volgorde is vastgesteld, fotograferen we die volgorde.
3. Nadat de gesprekspartner de kaartjes heeft geordend, lopen we de kaartjes langs. Wat verstaan jullie onder de verschillende begrippen, wil je wellicht nog iets aanpassen? (Zie ook de vragen hieronder.)
4. De uiteindelijke rangschikking wordt ook gefotografeerd.

Deel 2: Semi-gestructureerd interview

1. Volgorde waarden
 - a. Kun je de uiteindelijke volgorde toelichten?
 - i. Hoe realistisch is deze volgorde, hoezeer dekt dit jullie activiteiten (verschil tussen wenselijk zelfbeeld en daadwerkelijke activiteiten)?
 - b. Denk je dat je de kaartjes anders geordend had in februari, voor de coronacrisis?
 - c. Hoe hebben de ervaringen van de coronacrisis je kijk op je eigen activiteiten (of de activiteiten van de partij die je vertegenwoordigt) en die van de sector veranderd?
2. De eigen plaats in de boekenwereld en die van anderen
 - a. Is het voor een buitenstaander, schat jij in, gemakkelijk of moeilijk zijn om de structuur van de boekensector te doorzien? Waardoor komt dat?
 - b. Als je naar je eigen organisatie/deelveld kijkt: wat zie je zelf als jullie belangrijkste taak binnen de boekensector?
 - c. Waar zou je nog sterker in kunnen worden? Wat is daarvoor nodig?
 - d. Met welke instellingen in de boekensector werkt je organisatie/achterban veel samen? Met welke weinig?
 - i. Geprint overzicht partijen, ook voor vraag e
 - e. Zijn er voor jouw organisatie/voor de mensen die je vertegenwoordigt sleutel- en perifere spelers op het veld? of is iedereen even belangrijk?
 - i. Voel je je – door andere spelers – soms verkeerd begrepen? Hoe zou dat komen?
 - ii. Zijn er spelers die zich naar jouw mening te breed maken/te belangrijk zijn?
3. Samenwerking
 - a. Vindt jouw achterban/organisatie dat er met de rest van de sector goed wordt samengewerkt? Hoe verloopt dit tijdens de coronacrisis, zijn er nieuwe ontwikkelingen?
 - i. Indien ja: welke factoren zorgen voor een goede samenwerking? Indien nee: waarom ontbreekt het daaraan?

- b. Heb je het gevoel dat er op het gebied van samenwerking in de boekensector de afgelopen jaren iets is veranderd? Zijn er nieuwe (vormen van) samenwerking(en) bijgekomen, of juist afgevallen?
 - i. Digitale distributie
 - ii. Marktgegevens door KVB Boekwerk
 - iii. Directer contact met en input van de lezer
 - c. Als jij de Grote Baas was van de sector: wat zou jij veranderen (doorvragen op samenwerking)?
4. Geld verdienen in de boekensector
- a. Vind je dat de overheid meer voor de sector zou moeten doen of juist minder, en waarom?
 - b. Is het denkbaar dat er ook subsidies komen voor boekhandels, of productiesubsidies voor bedreigde genres?
 - c. (Hoe denk je dat jouw achterban aankijkt tegen de volgende vraag:) Zou eventuele ondersteuning van andere bronnen dan de overheid (Bol.com, andere bedrijven, banken, particulieren) ook acceptabel kunnen zijn?
 - i. Het lijkt erop dat Bol.com en Amazon.com de grote winnaars zijn. Hebben die partijen een verantwoordelijkheid?
5. Veerkracht en *best practices*
- a. Hoe vind je dat de boekensector het tijdens de coronacrisis gedaan?
 - b. Wat hadden jullie op het hoogtepunt van de lockdown voor jullie instelling(en) nodig?
 - c. Heb je het gevoel dat de boekensector de klappen van de crisis goed kan opvangen?
 - d. Als je naar andere culturele sectoren kijkt, wie doet het volgens jou heel goed?
 - i. Van welke praktijken in andere sectoren kan de letterensector leren?
 - e. Hoe komt het eigenlijk dat, op een handvol bestsellerauteurs na, ongeveer iedereen in het boekenvak meer verdient dan de auteurs, zonder wie er van een sector geen sprake zou zijn?
 - i. Zie ook de Fair Practice Code van de culturele sector.

Bijlage 5: Mentimeter vragen

(NB: dit zit alleen de voorlegde vragen, tussendoor werd er toelichting gegeven op de verschillende bijbehorende thema's.)

1. Welke initiatieven uit de corona-periode zou je graag willen behouden in de toekomst? (meerdere opties mogelijk)

- Online schrijversbezoeken;
- Coöperatief model boekhandels;
- Festivals: hybride vorm;
- Meer subsidie voor risicodragende literaire titels*;
- Koop-lokaal acties.

* Nieuwe regeling: productiekostensubsidie voor vertaalde literaire uitgaven; verhoogde productiesubsidies voor 'bijzondere literaire uitgaven' (klassiekers, literaire biografieën, toneelteksten, graphic novels, geïllustreerde K&J)

2. Zijn er initiatieven waarvan je meer had willen zien?

3. Vond je de aanvullende steunmaatregelen voor auteurs nodig?

- Ja
- Nee

4. Zou het de inkomenspositie van auteurs ook verbeteren als uitgevers minder uitgeven?

5. De culturele functie van boekwinkels moet ondersteund worden.

- Ja, zeker!
- Misschien, onder bepaalde voorwaarden.
- Dit zie ik nooit gebeuren.

6. Als er directe steun aan boekhandels zou komen, welke partij zou die dan bij voorkeur moeten geven? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Overheid (bv. via Letterenfonds of gemeente)
- Commerciële partijen binnen de boekenwereld (Bol.com, Amazon)
- Commerciële partijen buiten de culturele sector
- Boekenliefhebbers

7. Geef je belangrijkste reden voor of tegen de directe steun bij 6 (ik ben voor omdat... / ik ben tegen omdat...)

8. Samenwerking van fysieke boekhandels, uitgevers en/of auteurs op een online verkoopplatform is een goed idee.

- Ja
- Nee
- Eventueel, onder bepaalde voorwaarden

9. Wat is nodig om van de samenwerking onder 8 een succes te maken?

10. Bol.com moet het boekenvak helpen door als kennisdatabase te dienen over het online koopgedrag van Nederlanders.

- Ja
- Nee
- Misschien, onder bepaalde voorwaarden

11. Hoe zou dit aangepakt kunnen worden?

12. Welke onderwerpen of kwesties heb je nu gemist?

Bijlage 6: Collectieve regelingen en afspraken in de letterensector

Na decennialang politiek debat, protest en lobby is er een stevige wettelijke en organisatorische basis onder de geldstromen in de boekenwereld, die onder meer auteurs, boekhandels en de diversiteit van het boekenaanbod ten goede komt. De belangrijkste daarvan zijn:

- de Wet op de vaste boekenprijs die kwetsbare genres en publicaties en kleinere boekhandels beschermt. Die wet bepaalt dat uitgevers de verkoopprijs van een boek vaststellen, en dat de eerste tijd na het publiceren van het boek die prijs niet veranderd mag worden. Na een half jaar mag de prijs worden aangepast en na een jaar mag de vaste prijs worden opgeheven. Doordat er in elk geval gedurende bepaalde tijd niet met de prijs kan worden gestunt, kunnen grote (online) boekhandels en supermarkten boeken niet goedkoper aanbieden dan kleinere (fysieke) boekhandels; kleinere boekhandels genieten dus een zekere bescherming tegen marktwerking. De Wet op de vaste boekenprijs is ook bedoeld om kruissubsidiëring te stimuleren, oftewel het gebruik bij sommige uitgeverijen om de winsten op goedlopende titels ten goede te laten komen van lastigere genres als poëzie en verhalenbundels. Dit maakt mogelijk dat algemene uitgeverijen in Nederland veelal nog een vrij breed fonds opbouwen. Hiermee hangt direct de kruissubsidiëring binnen boekhandels samen: ook in hun geval is slechts een klein deel van de titels verantwoordelijk voor een groot deel van de nettowinst. Door het principe van kruissubsidiëring kent Nederland een relatief diverse boekcultuur.
- de Auteurswet en de regeling Wet auteurscontractenrecht. De Auteurswet regelt al sinds meer dan een eeuw het auteursrecht, uiteraard voor veel meer dragers en media dan alleen het boek. De Wet auteurscontractenrecht werd in 2015 toegevoegd, bij een herziening van de Auteurswet. Het auteurscontractenrecht verbetert de contractuele positie van makers van auteursrechtelijk beschermd werk: zo heeft een maker bijvoorbeeld recht op een aanvullende vergoeding wanneer een werk een commercieel succes wordt.
- het leenrecht en andere auteursrechtelijke afdrachten die via stichting Lira aan auteurs ten goede komen. Het leenrecht bepaalt dat auteurs recht hebben op een vergoeding wanneer hun werk bij een bibliotheek wordt uitgeleend.
- een (niet-verplicht) 'modelcontract oorspronkelijk Nederlands literair werk' voor auteurs en uitgevers, waarin onder meer royalty's, nevenrechten en de vergoedingen voor bewerkingen vastgelegd zijn. Het Modelcontract wordt geactualiseerd op het moment van het afronden van dit rapport (maart 2021).
- een minimumtarief per vertaald woord, dat de inkomenspositie van literair vertalers verstevigt. Sinds 1 december 2020 ligt dit minimumvertaaltarief op 6,8 eurocent per woord; voor de vertaling van poëzie geldt een minimumtarief van 2,49 euro per regel met een minimum per gedicht van 43,68 euro.